

Gerelyes Endre
1935-1973

Valamiért, ami nincs sehol

Gerelyes Endre most lenne ötvenéves. Ha nem viszi el 1973-ban az az ostromba baleset, talán most halna meg. Attól, hogy a felrobbant világot igazából az isten sem akarja összerakni már. Valami ugyanis történt a világban. Valami lassított atomrobbanás, amely nem a földgolyót vetette szét, csak az emberi közösségeket. Valami elpattant a hitben és velönkig hatolt a pendülése. És egyre inkább nincs sehol az a valami, amiről Váci Mihály írt.

Gerelyes a legjobb barátom volt. És a legkényelmetlenebb is egyben. És annak, hogy kényelmetlen volt, nagyon sokan nagyon sokat köszönhetünk. A tartásunkat, a jellemünk férfiasodását köszönhetjük. Mert a legköznapiabb élethelyzetekben is mindig színvallásra, állásfoglalásra kényszerítette az embert, olyankor is, amikor egy-két kedves szóval, ártalmatlan konformizmussal vagy kegyes képmutatással elkerülhetők lettek volna a csip-csup konfliktusok. A legparányibb ügyekben is kérlelhetetlenül etikus volt, s emiatt gyakran elrontotta a pitáner kiegyezésekkel kiügyeskedett jóhangulatot.

Emlékszem: fiatal csikók voltunk még, úgy hittük, hogy az írói életforma szinte előírja az állandó éjszakázást, a lezser életvitelt. Törzshelyünknek, egy rozoga kis éjszakai mulatónak igencsak gyatrán muzsikáló öreg zongoristáját mi, többiek, hazug mákonyban tartottuk. Elhalmoztuk szuperlatívuszokkal, ódákat zengtünk a művészetéről, ócska kis magnókkal látszatjelvételeket készítettünk vele, mintha a rádió munkatársai volnánk, farizeus módon megtapsoltuk szánalmas produkcióját, s közben jókat röhögünk a hála megett. Ártalmatlannak vélt játék volt: az öregot boldogította az őszintének hitt ünneplés, bennünket meg végtelenül mulattatott a komédia. Csak Gerelyest nem mulattatta. Úgy kellett lefognunk, hogy oda ne rohanjon az öreghez: uram, ébredjen fel, gonosz játékot üzünk magával!

Értik a lényegét? Üzünk. És nem üznek.

Hiányzik nagyon. Legfőképpen a tartásunkból, a jellemünkől hiányzik. Nagy szükségünk lenne azokra a nemszeretem-percekre, órákra, és napokra, amiket ő okozhatna. A megalkuvást még apróságokban sem ismerő magatartásával. Kényelmetlen nagyszerűségével.

Most érzem csak igazán, hogy milyen óriási dolog volt a barátjának lenni. Oly lelkesítő volt, hogy húsznéhány évesen mi voltunk a legfiatalabb tagjai az Írószövetségnek. És nagyon el kellett volna gondolkodnunk azon, hogy a hetvenes évek elején, már a negyvenhez közeledve, még mindig mi voltunk benne a legfiatalabb kommunisták. Nem igen lépett utánunk senki erre a göröngyös útra. Törvényszerűen kellett ennek így alakulnia? Én nem hiszem. Talán azért fordultak így a dolgok, mert lassított robbanás történt a világban. Talán, mert valami elpattant a hitekben. Talán, mert valami nincs sehol.

Legyen most Gerelyes Bandi a fél Palócföld, aztán nyugodjék békében. Azahogy frászt nyugodjék! Még mit nem? Úgyse tudna. Műveivel nyugtalanítson és ingereljen tisztábbra, cselekvőbbre bennünket. Ránk fér. És elkel még.

Mert a lelünk mélyén nem mondhatunk le arról, hogy valahol azért mégis csak van valami... A felrobbant földgolyón is rajta van. A dirib-darabjain. És újra gömbbé válni ösztökél.

BARANYI FERENC

Üdvözlet

*Triviális közös bobózkodások emlékével
Gerelyes Endrének a túlvilágra*

Oltári egy burzsuj volt a francia király,
de nem akart segíteni szegény Rákóczinak,
bezzeg palotájában a Pompa dour-rogott.

Nézem, hogy a Rákóczi tér táján
bundát hord egy nő a bikini fölött,
úgy jött be a szeszmelegedőbe,
hogy a mollnak dúrja lett.

Forralt-bor-zong magában az ember,
forogat kezében egy képes bankót,
s míg a punk nő ide-idesandít,
emlegetjük jó Gerelyes Bandit.

Nézegetem ezt az árva bankót,
no hisz', ezzel se fog senki bankot
robbantani, gyenge tét,
a punk madammal tet a tet.
Pedig meghívhatnánk egy piára,
s rábeszelnénk, járjon gyakrabban
litániára.

(Aztán erre járna Brigitte Bardot,
azért jönne, hogy a vastag Margot
kocsmájába hijjon,
ott ülne már Villon.

Ott ülne Villon Francois,
és bámulna a fransz ruá,
rendelnénk sört troá-foá,
és nem néznénk reá.)

Apámfia

Illene azzal kezdeni, hogy Gerelyes Endre arcvonásait úgy látom magam előtt, mintha csak tegnap találkoztam volna vele. Ám, sajnos, nem így van. Istenverte rossz az arcmemóriám és sok év telt el azóta, hogy Bandit utoljára láttam. Időnként azért megtorpanok az utcán, ha a járókelők között felfedezek valakit, aki hasonlít rá. Egyszer a moziban is elfogott az a nyugtalanító érzés, hogy őt látom a filmvásznon. A *Pokoli torony* című amerikai film ment és egyszer csak feltűnt benne Steve McQuinn, a tűzoltóparancsnok, aki aztán a legnagyobb pánikban is úgy viselkedett, ahogy kizárólag az igazi férfiak viselkednek. Itt nemcsak holmi külső hasonlóságról volt szó, inkább belső azonosulásról. Úgy éreztem, hogy ezt a figurát Gerelyes is ilyennek írta volna meg. Már ami férfias tulajdonságait illeti, mert maga a történet, a sok kiszámítottan hatásos szituáció a lángoló felhőkarcoló felső emeletein rekedt emberekről egyáltalán nem Bandi világa volt. Mégis, helye lett volna ennek a talpig férfi tűzoltónak Gerelyes valamelyik novellájában, mint valóságos konfliktussal szembekerülő, s a megpróbáltatásban helytálló hősnek.

Ez járt a fejemben, amíg figyeltem a rettenthetetlen tűzoltó vakmerő tetteit és hirtelen az is eszembe jutott, hogy hiszen Gerelyes Endrét is filmen láttam először. A legendás *Kilenc perc*ben, amely az ő novellájából készült és amelyben elvállalta egyik boksoló hősének filmbeli megszemélyesítését is. Erről persze akkor fogalmam se volt, a két főszereplő közül *Madaras Józsefet* ismertem, ellenfeléről azt hittem, hogy igazi boksoló.

Abban az időben az Eötvös Egyetem újságját, az *Egyetemi Lapokat* szerkesztettem, s egy délután a soron következő számot állítottam össze, amikor arra figyeltem föl, hogy valaki tapintatosan köhög az íróasztalom előtt. Szökés, vállas, nem kifejezetten magas fiatalembert pillantottam meg, aki valahonnan ismerős volt. A nevét nem nagyon értettem.

– Hoztam egy novellát – mondta. – Leköteleznétek, ha közölnétek.

– Hagyd csak itt, majd megnézem – feleltem. – Nálunk az a szokás, hogy nem olvasunk kéziratot a szerző jelenlétében.

Ez igaz is volt, a szabályt önvédelmi okok születték, ugyanis tengernyi vers és prózai alkotás árasztotta el a szerkesztőséget az íráskészségüket próbálgató bölcsészhallgatók jóvoltából és mint tudjuk, nincs erőszakosabb a diletánsnál.

– Nekem nagyon fontos volna, ha megjelenne – szolt az idegen, aki valahonnan olyan ismerős volt. – Az *Élet és Irodalom*nak nem kellett.

– Jó, majd megnézem, szervusz – mondtam türelmetlenül, mert szerettem volna túllenni a lapba tervezett kéziratokon. – Pénzt azonban ne várj, mi honoráriumot nem fizetünk.

– Nem baj – vonta meg a vállát és elköszönt. Amint oldalt fordult, heugrott a film.

- Várj csak - szóltam utána. - Nem te bokszoltál véletlenül a Kilenc percben?

- Én. De nem véletlenül - válaszolta és elment.

Félretettem a tudományos diákkörök félévi munkáját értékelő cikket és olvasni kezdtem a novellát. A címe az volt, hogy *Nyolcfokos, szép lejtő*. Kíváncsi lettem rá, hogy mi késztet egy bokszoló novella írására és már a cím is meglepett. Miképpen jut az eszébe egy öklözőnek az agyrázkódásos jobb egyenesek és koponyarendítő balhorgok világában olyasmi, mint a Nyolcfokos, szép lejtő. Már az első oldal közepén elkapott a novella hasonlíthatatlanul különös hangulata, s amikor a végére értem, bizonyos voltam benne, hogy kincs került a kezembe. Kidobáltam egy csomó írást a kéziratok közül és helyettük leadtam a nálunk szokatlanul terjedelmes novellát. Abban a diadalmas tudatban, hogy őstehetséget fedeztem föl.

Néhány nappal a novella megjelenése után a szerző ismét bekopogott a szerkesztőségbe, ahol az akkoriban ott dolgozó *Baranyi Ferenc* viharos örömmel üdvözölte. Pillanatokon belül tisztázódott, hogy Gerelyes személyében olyasvalakit sikerült felfedeznem, akinek novelláskötete jelent meg, s akit irodalmi berkekben már jó ideje a legígéretesebb fiatal prózáíróként tartanak számon.

Nem is keresek finomabb kifejezést, égett a pofám a szégyentől. Akár egy nagyképű hajós a XV. században, aki kiköt az Újvilág partjainál és az első bennszülött angolul közli vele, hogy Amerika már fel van fedezve.

A későbbiek során sok-sok órát töltöttünk el a szerkesztőségi dohányzóasztal mellett. Ritkán jött üres kézzel, rendszerint hozott egy üveg bort, vagy, ahogyan ő nevezte, lámpást, hogy általa megvilágosodjon az elménk. Arra az egy lámpásra mindig voltunk elegenden, kevés pénzü egyetemisták, ösztöndíjúnknak már az osztás napján a fenekére verő költők, s más megbízhatatlan népség. Ezeknek az estebe nyúló kvaterkázásoknak Gerelyes volt a főszereplője. Mindenről megvolt a véleménye, napi eseményekről éppúgy, mint filozófiai irányzatokról, s amit mondott, arra oda kellett figyelni. Élőszóban elmondott kis történeteit olyan gondosan felépítette, hogy a legcsekélyebb fészülés nélkül is nyomdába adhatók lettek volna. Ám mihelyt ezeket a lebilincselően érdekes történeteket valaki máshol el akarta mesélni, rögtön kiderült, hogy lehetetlenre vállalkozott. Gerelyes stílusa, jelzői és előadásmódja nélkül semmit se értek.

Mint gyakorló vicclap-szerkesztő, ma is elámulok azon, hogy milyen mestersen tudott előadni egy-egy éppen futó viccet. Mindegyikből szabályos kis novella kerekedett, még a legigénytelenebbekből is. Gerelyes mélységesen megvetette a szóvicceket, de becsülte a humoros situációkat és ebből a leglátványosabbat is képes volt vérbő történetté hizlálni.

Mielőtt bárki egy kedélyes fecsegő képét alakítana ki magában a fentiekből, gyorsan hozzátesszem, amit talán elsőnek kellett volna említenem. Gerelyestől mi sem állt távolabb, mint az üres csevegés. Az átlagnál sokkal érzékenyebb igazságérzet munkált benne, erkölcsi normái valamennyiünk közt a legszigorúbbak voltak. A legfontosabb, vagy inkább az, aminck a legfontosabbnak kellene lenni, az erkölcsi tartás, a dolgok etikája, apámfia.

Többünket így szólított. Apámfia. Mivel nógrádi származék volt, egy kicsit á-nak mondvá az a-t. Szerettem az apámfiázását, kedvesnek találtam, csak utóbb hatolt el a tudatomig, hogy az apámfia azt jelenti, hogy testvérem. Mérhetetlen igazságtalanságnak érzem, apámfia, hogy már tizennyolc évvel többet éltem nálad.

Gerelyes emlékére

Ne feledd a tért, hol ők clestek,
Az utolsó s a legjobb vitézek; . . .

Th. Moore, Pctőfi

Nagyon szerettem!

Vele tanultam meg, hogy a barátságna is legendásna kell lennie, egyen-
gúnna a szerelemmel.

Ha indultunk ködös útjainkon, tudtuk, hogy legenda indul. Zavartan és
hangosan indultunk a mellékutcákban hősi halált halni. Nyomasztó szellemi
örökségünk miatt nem tudtuk, hol a főüt, pedig azt kerestük.

Aranyszájú szent János volt, crőszakos, diadalmas szónok. Valahogyan
mindig igaza maradt, mindenütt, csak a másnapi, clemző szőgyenkezés volt
az ellenfele.

Irigyeltem, hogy gyorsabban lehet írni, mint szobrot készíteni, mert legen-
dakereső útjaink nagyon sok időt igényeltek.

Tehetségünk recsegett, ropogott a rossz szellemi örökség, a rossz szellemi
környezet nyomása alatt. Életkörülményeink provokáltak, mi vadul reagál-
tunk és lelkiismereti szabadságról álmodoztunk. Mint az ostoros véglények,
össze-összerándultunk a fényhatásokra.

Örökségünk: a kereszténység, a feudális európaiság, a machismo, a na-
cionalizmus, a második világháború, 1956., a magyar nyelv és az alkohol.

Moralizáltunk, ficsztáztunk, vezckeltünk, a hibák után mindennap. És
azon veszekedtünk, hogy a felmutatott vezcklés mennyire javíthat azon, hogy
ártottunk másoknak. A bűn és annak átértelmezése között imbolyogtunk.

Büszkék voltunk, modernebb, maibb jelszavakkal, de mégiscsak elitnek
érezve magunkat, kopott ruhában, kötetlen munkaidőben, a Fialat Művé-
szek Klubjában, voltaképpen az Űri Kaszinóban, ahol biliárd és adósságok
őrizték fölényesen a dzsentrivilágot. Vadászni nem vadásztunk, habár az
Európához görcsösen ragaszkodó Hemingway volt a bálványunk, mert nem
vettük észre, hogy nem jó, nem is eredeti. A mi tudatlanságunkban a hely-
zet változatlan volt. (Remarque nem került szóba.) Vágytunk az ökoljogra
is, mert az a szép, ha az embert egy crőscbb megveri. Megéggettük a kezün-
ket gyufával, de ahhoz egyszer sem volt lelkiőrönk, hogy észrevétlenül el-
hagyjuk a Kaszinót és hazamenjünk, pedig ez a terv többször elindult. Vala-
melyikünk mindig fellázadt saját magunk ellen, amiért a másikonk hálát
érezett.

A nacionalizmus összekeveredik a Háborúval és Ötvenhatal és a magyar
nyelvel. Furcsa nacionalizmus, mert nem vontuk kétségbe az internaciona-
lizmust. De a Háború, amivel nem vágtunk fel, olyan leckét adott, hogy a
nálunk pár évvel fiatalabbaknak (mi egyidősek voltunk) bizonyos dolgokat
nem tudtunk volna megmagyarázni, de ennek tudatában kissé öregek vol-
tunk.

Ötvenhatot Gerelyes ostobának és szentnek tartotta, majdnem szóról-szór-
ra ezt is írta valamelyik írásában. Én csak szentnek, amit elrontottak. Mind-

szenly, vagy Tildy felbukkanása a rádióban ötvenhatban kétségbeejtő volt a számunkra. Ötvenhat kamasz volt, mint mi ötvenhatban. Mindenesetre magyarrá alakított bennünket, magyarosítani akartam a nevemet, és a pesti és a palóc nyelvből nagy erőfeszítéssel másztunk ki, rendesen megtanulni magyarul. Különös örökség, elszigetelni magunkat még jobban a nagyvilágtól. Juhász Ferenc és Nagy László tetszett akkor, akiket a magyar értelmiség is alig-alig értett az új magyar nyelvük és szókincsük miatt. A leírt szónoklatok sodortak el bennünket. Csak magyarul beszélő internacionalisták voltunk. Pedig látnunk kellett volna, hogy a „Felszállott a páva...” nem lehet úgy jó, hogy „Пабушка на крышу”, és, hogy az „...itt ül a lelkünk tovább leigázva”, nem jó úgy, hogy „...Wier können nur Ketten kennen”, és így nem jutunk szóhoz.

Az alkohol, az alkohol. Soha senki nem mondott róla használhatót, nem is védett ellene bennünket semmi. El is végezte a dolgát, akit lehetett, sokat, megölt. Gerelyest is. Mindenünnen ömlött felénk, Omar Khájjamtól Adyig. A boltok, klubok, kaszinók mindenütt töltötték belénk, és még azt sem tudtuk, hogy a feketekávé nem jó ellene, sőt.

Nagyon keveset tudtunk, autodidakták voltunk, rossz, felemás iskolákba jártunk, hol tanár nem volt, hol tankönyv.

Ebből az örökségből született az, amit Gerelyes koravén haláláig írni tudott. Amikor meghalt, én még alig csináltam valamit. Örökségünk miatt fél emberöltőt késtünk. Élete vége ijesztő volt a számomra, halálának a fénye is szörnyű. Halálával vezekelt és fizetett, megjavíthatatlanul, és aki idejében megijedt Tőle, szerencsésen életben maradt. Én is. Megmentett. Az újabb születő veszélyekig. A harmincéves Gerelyes képe és a halott közti különbség, szeretett barátom és az áldozat közti évck, az utolsó, s a legjobb vitéz.

Gerelyes Endre pályája kötetről kötetre — a kritikák tükrében

Gyakori, hogy az íróvá avatás meghatározó pillanatai az olvasók körében éppolyan jelentőségre tesznek szert, mint a pályája startkövetől elrugaszkodó alkotó tudatában, majd pedig életműve kritikai feldolgozásában. Az ismert példák sorában ott találjuk *Gerelyes Endre* nevét is. Ha indulása kerül szóba, a kor- és pályatársak, barátok, ismerősök emlékezetében az a dicsfény ragyog fel, amely a *Kilenc perc* című novellájának megjelenését övezte. E máig világító tiszta fény olykor elveszi látásunkat, s megfélekedzünk az indulás éveinek bonyolultságáról, egyszerűbbnek, konfliktusmentesebbnek látjuk, mint valójában volt.

Kétségtelen ugyan, hogy bemutatkozó novellájának szellemisége révén Gerelyes az irodalompolitikai törekvések fősodrába került, amely körülmény hamarosan kötetes íróvá segítette, de a korszak számos feszültsége, a konszolidáció és a kibontakozás felé megteendő lépésekkel kapcsolatos ideológiai, politikai küzdelmek sajátos fénytörésben láttatták akkoriban ezt a sikert (– később magával Gerelyessel is). Erre vonatkozóan korábban *Jubász Mária*, *Simonffy András* és *Baranyi Ferenc* tett néhány fontos megjegyzést. Szavaikból világosan kiderül, hogy Gerelyesnek a kezdeti euforikus öröm után tapasztalnia kellett, nem lesz könnyű a pályát befutnia a szerencsés rajt után.

Ennek egyik korabeli bizonyítékeként ma már higgadtan tanulmányozhatjuk első kötetének kritikáit, ismertetéseit. Első olvasatban azt kell megállapítanunk, hogy ezekben az írásokban nem találkozunk olyan egyöntetű elismeréssel, amilyen az emlékezők szerint a *Kilenc perc* című novellát fogadta. Sőt, az első kötetbe felvett hírnevet teremtő írást némelyek nem is említik a legjobbak között. A kötet ma már nyilvánvaló egyenetlenségein túl a különböző előjelű visszhangok legfőbb okát a kritika módosult feladatában, differenciálódásában, „szakszerűbbé” válásában kereshetjük. Itt látjuk szükségesnek megjegyezni, hogy szándékosan nem tesszük fel a kérdést, hű tükör-e a kortárs kritika általában és tárgyunkra vonatkoztatva, hanem csupán az egyes kötetek kritikai visszhangját kíséreljük meg összegezni, így követve e rövid írói pálya ívét, meghagyva egy későbbi teljes pályakép számára azt a munkát, hogy – mutatis mutandis – ezen kritikák segítségével is elvégezze az életmű átfogó értékelését. Arra sem vállalkozunk, hogy az alig valamivel több mint egy évtizedes pálya ideje alatt végbe ment változásokat, a kritikai tudat jelentős átalakulását éppen ezen az életművön, illetve az ahhoz fűzött kommentárokon szemléltessük. Úgy véljük, ez a kérdéskör egy lehetséges másik dolgozat tárgyaként – mások munkásságának kritikai visszhangjával együtt – érdemes a vizsgálatra.

Kövek között (Bp. 1961. Magvető). Miként a *Kilenc perc*, úgy az első kötet sem maradt visszhangtalan. A novella sikere – érthetően – felcsigázta az érdeklődést a kötet iránt. A kritika érzékelhetően várakozással fogadta, azzal a kíván-

ccsisággal, amely a bemutatkozás után már a teljesebb írói profilnak szól. Általánosságban elmondható, hogy a kritikák hangnemén, egynémely megjegyzésén érzékelhető a *Kilenc perc* teremtette hírnév, s talán ez is szerepet játszhatott abban, hogy többségében tartózkodóra hangolt, fenntartással élő, sőt szigorú ítélletű bírálatok születtek. Már-már úgy tűnik, mintha nem is elsőkötetes író műveit faggatnák a recenzensek, noha legtöbben élnek az ilyenkor szokásos fordulatokkal, mint például „ígéretes”, „sokat ígérő”, „várakozásteljes”, és sorolhatnánk még a szinonimákat.

A kötetet komolyabb kifogás nélkül, szinte maradéktalanul elfogadva, *Illés László* üdvözlí. Egyben ő az első, aki Gerelyes helyét is meghatározza a zajló folyamatokban. Leszögezi: „*Annak a fiatal írónemzedéknek tagja, amelynek (sokszor elmondtuk már) természetes életeleme a szocializmus társadalmi rendje*”. *Illés László* a továbbiakban nem szorosabban vett esztétikai szempontokat érvényesít, hanem irodalompolitikaiakat. Nyugodt lélekkel megteheti, mert a friss, romlatlan, az előző időszakokban nem kompromittálódott Gerelyes Endre a *Tűztűnc* költőivel, az *Emberavatás* és az *Előjáték* prózaíróival az irodalomban lehet a megújulás és a folytathatóság képviselője, annak eleven bizonyítéka, azé az új szakaszé, amely felé a politika már nyitott, melyet a társadalom egyre inkább érzékel.

Ezért amikor *Illés László* felteszi a kérdést, hogy „mi a modern ezekben az írásokban?”, jellemző módon nem a formaproblémákra teszi a hangsúlyt válaszában, s csak látszólag szól az írói módszerről. Íme: „*Elsősorban nem az, hogy Gerelyes kerül a csendesen és szabályosan csordogáló mesebonyolítást. Az a modern itt elsősorban, hogy az író valamennyi írásában közvetve vagy közvetlenül választ keres a munkásbatalom fiatal értelmiségének egy-egy rendkívül fontos problémájára, s ezt a választ nem adja olcsón egyetlen böse szájába sem, nem ismeri a zsinóron futó történeteket és a langyos happy andeket, de ismeri a kemény küzdelemben megszerzett igazságokat*.”

Illés a küzdelem tartalmát és tétjét is megnevezi: „*Meg kell hogy birkózzon a fiatal népi értelmiség a polgári eszmeiségnek, a városi civilizációt átítató áradatával*”, nincs visszaút, csak győznie szabad. *Illés* szerint „ez Gerelyes legfőbb mondanivalója”, s ahogy ez Gerelyesnél megjelenik, abban „a szocializmus etikája” testesül meg. Összefoglalóan így összegzi Gerelyes alkotói karakterét: „*tartalmas, szilárd osztályhűség, eltökéltség a nép ügye mellett, a népi érdekek szolgálatában*”.

A többi kritikus nem tekinti ilyen fontosnak az ideológiai-politikai kérdések hangsúlyozását, a műveken kívüli szempontok érvényesítését. Ehhez mindjárt hozzá is tehetjük, hogy *Illés László* kritikája korántsem biztosít Gerelyes számára „mentelmi jogot”, ami után a kritika mást nem is tehet, minthogy a tiszteletköroket rója jelentkezése körül.

A legtöbb észrevétel a Gerelyes-próza tematikus lényege köré csoportosítható; pontosabban fogalmazva, többé-kevésbé mindenki ebben véli felfedezni az írói karakter meghatározó jegyét. *Illés* „kemény küzdeletről” beszélt, amely a főszerepet játssza minden Gerelyes-novellában, ahogy már a *Kilenc perc* bokszpárbaja ezt szinte emblematicussá tette. Legtöbben éppen azt hangsúlyozzák, hogy a küzdelem, az összeütközés vezérmotívuma egységessé szervezi a kötetet. Ebben utólag is egyetérthetünk, ám a korabeli kritika ezt a tényt eltérően minősíti. *Koczás Sándor* méltányolja, hogy így a különféle témák egységbe hangolódnak, míg *Biró Ferenc* inkább egysíkúságra gyanakszik. „*A kötet tematikus sokrétűségével felel az egyirányban gravitáló problematika – (...) sokfajta embert fel-*

vonultató írásában általában azonos szférán belül marad a gondolati tartalom” (– kiemelés tőlem, L. P.). A kötet kilenc írása közül hétben ugyanazt a „mozgató lényeg”-et véli felfedezni. Gondolatmenete lezárásaként nem hagy kétséget értéktétele felől: „az írói érdeklődésnek ilyen erejű centralizáltsága azonos a beszűküléssel”. Majd egyenesen szubjektív eredetűnek (értsd: csak az íróra tartozónak) minősíti a központi kérdést. (Megjegyzendő, hogy az „élmény elsődlegességét” – ami itt a „szubjektív eredet” másféle megfogalmazása – más is említi.) Természetesen ellenvetéssel is élhetnénk Bíró szigorúságával szemben, mondván, hogy amit ő beszűkülésnek minősít, más szemszögből éppenséggel többféle válasz-kísérletnek, ugyanazon kérdés alternatív, tüzetes végiggondolásának is látszhat. Nem beszélve arról, hogy pályakezdő esetében – és mégiscsak pályakezdőről van szó! – akár a saját világ megtalálását is méltányolhatnánk. Hiszen a lezárult pálya egészen végigtekintve, éppen azon lepődhetünk meg, milyen egységben áll előttünk a maroknyi életmű, hogyan válik mind összetettebbé az első kötet szólama, egészen a Lancelot-példázatig.

Koczás Sándor éppen azt fedezi fel, hogy az egységességben belül mi okozza a változatosságot, sokszínűséget, s ezzel mintegy polemizál is – bár kimondatlanul – Bíróval: „E novellák különbségeiben mindenekelőtt az ábrázolásra választott konfliktus különbségei a szembeütőek.” Így Bíróval szemben pontosabban meg tudja állapítani a felfedezhető fogvatékok okát, megtalálva a novellák „archimédészi pontját”: „a jól vagy felületesen választott konfliktus dönti el a művészi siker határfokát.” Ezzel az értékskálával már pontosabban mérhetők az egyes novellák, s a kötet egésze is. Koczás a *Kilenc perccel* helyezi az éltre. „Újszerű drámaiság” kifejeződésének látja, amelyben a „tudatosság és ösztönösség” küzdelme olyan „hiteles és drámai erejű, amelyre a kor irodalmában kevés példát találhatni”.

Bíró általában is csupán a „fizikai erőfeszítés”, a „testi erő próbáját” látja a Gerelyes-írásokban, s amiként nem méltányolja a küzdelem morális szintjét, az alkotói tudatosságot sem fedezi fel. Márpedig a nyitó írásban felfigyelhetett volna minderre. Koczás figyelmét nem kerülte el a bevezető, cím nélküli írás tudatossága, amelyben Gerelyes bemutatja saját alkotói módszerét, az írás folyamatát, az olvasó szemelättára teremtve meg a figurákat, a cselekményt, magát a novellát. Akadt aki egyenesen a könyv „legszebb darabjának” nevezte. Viszont Koczás szerint Gerelyes a nyitó írással olyan magasra tette a mércét, amelynek nem minden esetben tudott megfelelni. „A tudatos írói nekigyürkőzés” után gyakran hiányzik az analízis, a mélyebb törvényszerűségek felmutatása, nincsenek emlékeztető típusok. Így summázza ítéletét: „Két kimagasló írás és néhány átlagosan jó.”

Más is felfigyelt a nyitó és az utána sorjázó írások közötti ellentmondásra. *Jovánovics Miklós* éppen ebből a műhelynovellából von le messzemenő következtést: „Gerelyes Endre lélekben romantikus, alkotó módszerében realista”. Majd: „A vaskos romantikával dekorált történeten belül meglepően tárgyilagosan és aprólékosan elemzi a hősök lelkiállapotát. Az ábrázolás tárgya és az írói eszközök ellentéte oly nagymérvű, mintha egy építész vasbetonból akarná felépíteni a régi Vigadót.”

B. Nagy László írását azért hagytuk utoljára, mert a Gerelyes kapcsán felvetődött ideológiai-politikai kérdésekben – amelyek abban az időszakban amúgyis terítéken voltak – ellentétes a véleménye Illés Lászlóéval, egyben tágabb horizontú is, amennyiben az eddig szóba került szorosabb értelemben vett irodalmi vonatkozásokat is tárgyalja. B. Nagy is a címtelen kötetnyitó „ars pocticaival”

kezdí mondandóját. Számára ez az írás annak jelzése, hogy Gerelyesnek „*a helytállás inkább elvont erkölcsi probléma még, mint a lét kényszere*”. Félreérthetlenné akkor válik az észrevétele, amikor más írásokra is kiterjeszti. Szerinte „az elvontság azokban is ott bujkál”. Szót sem veszteget arra, hogy esetleg Gerelyes tapasztalatai és élményvilága telített-e vagy sem konfliktusokkal, amelyeket egyelőre még nem képes irodalomba emelni, mivel még nem lehet birtokában bizonyos írói eszközöknek. B. Nagy egyenesen azt mondja, hogy a gondolkodásából inkább következik a lehetséges konfliktusokban tanúsítandó magatartás vizsgálata, mint a tapasztalatából. Az is kiderül, mire alapozza véleményét: nála sem marad el a korfestés. Csakhogy míg Illés László diorámája küzdelmesre sikeredett, B. Nagy első pillantásra békét sugároz: „*Tudtommal nem volt még írónemzedék, melynek úgy kellett volna a próbák, a konfliktusok után kutakodnia.*” Ebből eredően Gerelyesék írásainak konfliktusvilága egyszerre erőszakolt és elvont. Különösen akkor, ha önnön helyzetükkel, alkotói pozíciójukkal maguk sincesenek tisztában, s ezért képtelenek levonni a szükséges következtetéseket saját munkájukra vonatkozóan. B. Nagy a feladat kulcsát is megnevezi: „*Nem arról van szó hát, hogy a konfliktusok megszűntek volna. Pusztán, hogy fedettebbek, nebezesebb a tettenérésük.*”

E sorokat olvasva, a mából visszatekintve, kétségeink támadnak, vajon nem túl korán tett-e B. Nagy László ezt a megállapítást? Mintha nem látna különbséget Gerelyes egyéni tapasztalatai (másokat – például *Galgóczi Erzsébetet* – szintén idézhetnénk), múltja és a kritika írásának jelenideje között. Megállapításának egésze inkább vonatkozik majd a 69-esek nemzedékére. Hiszen a megújulás nemzedékének első és második hullámában (ahogy a kritika nevezi őket) szinte mindenkinek eleven emléke a háború, az első békeévek, az ún. személyi kultusz, az olvadás időszaka, valamint túl közeli még az 56-os tragédia (amit már gondolkodó fővel éltek át!). Hozzátehetjük, amikor Gerelyes első írásai nyilvánosságot látnak, a kibontakozás, a konszolidáció folyamata még korántsem zárult le a társadalom minden szférájában, miközben az új tendenciákkal új konfliktusok sora vette kezdetét. Mindannyiuknak, így Gerelyesnek is, nem a konfliktusok megtalálásáért kellett tehát kutakodnia, hanem a művészi kifejezés érvényességéért – amihez szerintünk is elengedhetetlenül hozzátartozik az alkotói látásmód összetettsége. Ebben ma is egyet kell értenünk B. Naggyal.

Hogy a nemzedék tagjai közül ki, hogyan, milyen szemszögből dolgozza fel élményeit, döntően világképük határozza meg. Már ekkor egyértelmű, hogy az első hullámmal érkező Galgóczi Erzsébeté, Szabó Istváné, vagy Moldováé más, mint történetesen Gerelyes Endréé. Azt is értve a különbség alatt, hogy neki mást kell meghaladnia, mint a többieknek. Helyzete ebben a tekintetben is különleges, leginkább talán *Kertész Ákos*éval vethető össze, bár utóbbi indulását a fővárosi munkásközeg, maga Budapest sok tekintetben módosítja. Gerelyes viszont hozza magával azt az osztálybarcos szemléletet, amit még diakként szívott magába az ebből a szempontból sajátos atmoszférájú és a társadalmi rétegeket nézve is sokkal egységesebb Salgótarjánból. B. Nagy László megállapításának Gerelyesre vonatkoztatva abban van igaza, hogy ez a leegyszerűsítés mozzanatát is tartalmazó, a „ki kit győz le?” kérdése alapján osztályozó szemlélet kétségtelenül nyílt konfliktusokban látja alakulni olyan időszakban is az életet, amikor a hatalom birtoklásának kérdése már megmásíthatatlanul eldőlt, és a nemzeti egység, a szövetség politikájának realizálása, kiteljesítése válik dominánssá. Ebben a keretben kiépülhet a mindennapi élet világa, amelyben a politikai-ideológiai meghatározottságok már több közvetítéssel, nagyobb áttételekkel érvényesülnek.

Gerelyes azonban még mindig nyílt harcos, felhúzott sisakrostéllyal, sőt páncél nélkül. B. Nagy nem is hozhat más ítéletet, mint a következő: „Amennyire rokonszenves az író, annyira beszűkült, távolattalan a kötet összképe”. Meg is mondja, nem az osztályharcos szemléletet kifogásolja, hanem ennek azt a szűkített változatát, amely nem teszi lehetővé a társadalmi harc mélyebb és szélesebb felvetését. Mert ennek hiánya teszi Gerelyes kötetét „valahogy kisszerűvé, földhözragadttá”.

B. Nagy kemény és egyértelmű megállapítását hosszan fejtegeti is. A sokszor emlegetett lehetséges Hemingway-hatást vizsgálva, az egyénire, a fizikaira csupaszított helytállás korlátaira mutat rá, mint amin keresztül lehetetlenség a szocialista morál megteremtése, vagy győzelmének ábrázolása, a „polgárkamorál” ellenében. „Éppen az a jellemzője e folyamatnak, amit Gerelyes elhanyagol: hogy az emberi öntudatnak egyszerre kell az élet apró – és sokszor eléggé keserves – herceburgáival s a lét, a társadalmi harc kérdéseivel szembenéznie”.

Az eddigiekből is világosan kiderül, hogy míg Illés László már a pályakezdést beérkezésnek, egyfajta társadalompolitikai elképzelés megvalósulásának látja, addig B. Nagy László egy sokkal differenciáltabb irodalomkép jegyében legfeljebb a személyes szimpátiáját előlegezi, ám a teljesítményt szinte csak tünetértéke miatt tartja figyelemre méltónak. B. Nagy László értékítélete nem maradéktalanul elutasító, inkább a lehetőségekre figyelmeztet, Gerelyesére is, és tágabban az egész nemzedékére. Úgy látja, ennek alapvető feltétele, hogy „ezt a »bonyolultabbat« fülönfogják”. Végül is elmondhatjuk, hogy a kritika figyelmét nem kerülte el Gerelyes első kötete. Többben többféle irányból közelítették meg indulását. A véleményekből kirajzolódott minden olyan kérdéskör, amelyet a kritika a soron következő két novelláskötettel és a pályázató regénnyel kapcsolatban majd újra vizsgálat alá vesz.

Töprengés az éjszakáról (Bp. 1963. Szépirodalmi). A második kötet – az irodalmi élet akkori viszonyaihoz képest – hamar követte az elsőt. Hét novellát, két riportot és egy esszét tartalmaz. Vegyesműfajú tehát, s a kritikák erre éppen felhívják a figyelmet, mint a második kötet jelentőségére az alkotói fejlődés szempontjából.

Almás Miklós mindkét vonatkozást szem előtt tartja, hangsúlyozva írónk tudatosságát, amire már az első kötet idején felfigyeltek. Így ír: „A második kötet szigorúbb vizsgáztató, mint az első: ilyenkor már önmagából vizsgálják az író – vajon meg tudja-e őrizni, tovább tudja-e fokozni az első írások frissességét? Gerelyes Endre új elbeszélőkötetében tudatában van ennek, és talán ezért is választ egy csokorra filozofikus riportot, széles sodrású novellát és esszét. Mintegy az öngazdagodás tükréért.” Elismerően szól az „új utak kereséséről”, aminek legfontosabb vonása, hogy „ez a kötet már előbbre akar lépni az objektívebb társadalomábrázolás felé”.

Miután az írói szándékot körvonalazta, a megvalósulás szintjei szerint csoportosítja a kötet anyagát. Úgy találja, vannak írások, amelyek inkább a (1.) kezdeti korszakhoz sorolhatók (pl.: *Békesség, békesség*); az „új stílus” képviselői közül például az *Charon* (2.) feleúton található a régi és új között; a (3.) *Kegyetlen történet* már „egy sok oldalról esiszolt kő benyomását kelti”, a *Nyolefokos szép lejtő* pedig „a régebbi írások támadó-ctikus hangvétele és az új írások hi-

degebb látásmódjának sikerült ötvözete". Míg a (4.) riportokat és az esszét az átmenet kérdései, a stílus feletti töprengés kifejeződésének tartja.

Csoportosításából és osztályozásából úgy vélhetjük, hogy az első kötethez képest egyértelműen előrelépést állapít meg. Almási összetettebben ítéli meg a teljesítményt. „Magas színvonalú tévedést” emleget, amelyből a jövőre nézve biztató következtetést von le. A tévedés *színvonalában* ugyanis a „nagyobb formátumú kibontakozás ígéretét” látja. Legfőbb kifogása: „Az önmagát figyelő, elemző író és a gyakorló novellista »nincs szinkronban« egymással.”

Almási Miklós sarkallatos kifogása másoknál is visszatér. Dersi Tamás: „Milyen kár, hogy erre, az olvasóként és kortársként szívesen, azonosuló örömmel vállalt eszméi színvonalra még csak a lírái, a reflexív én, a riportter-esszéirő jutott fel, megelőzve az epikus, a novellistát.”

Fülöp László jótanácsa: „dolgozza le» a novellairó Gerelyes az esztétikus Gerelyes »előnyét»: ugyanis akkor számíthatunk valóban maradandó, nagy novellák születésére.”

Nagy Miklós és Dénes Katalin is szóvá teszik a személyességet, de ezt nem szembesítik oly módon a műfaji kérdésekkel, miként Almási. Nagy Miklósnak ha van is kifogása, úgy találja „egészében véve mégis nagyon vonzó tulajdonsága” a személyesség Gerelyesnek. Dénes Katalin „a hagyományos személytelenségről” való lemondás jegyében az újdonságot emeli ki. Fülöp László formabontást emleget, ha idézőjelesen is, és a kísérletezés vonzásában élő fiatalok „legjellemzőbb” képviselőjeként Gerelyest nevezi meg. Igaz, alább ebből kiemeli – a már előbb idézett módon – az esztétikai szempontú önvizsgálatra is vállalkozó Gerelyest. Olvashattuk, milyen ítélettel társítva. Nagy Miklós és Dénes Katalin véleménye abban a megállapításukban is összecseng, hogy a korábbiakhoz képest mindketten bonyolultabbnak, összetettebbnek látják az újabb írásokat. Nagy Miklós ehhez még hozzáteszi azt az észrevételét, hogy Gerelyesre ebben a kötetben „tragikusabb árnyalatú szemlélet jellemző. A fiatal művész moralistává érik...” Nagy Miklós egyedül áll ezzel a véleményével. Pedig lényeges kérdésre tapintott, Gerelyes lehetőségére, egyéni vonására mutatott rá.

Dersi Tamás éppen ellenkezőleg látja. Nála a moralista Gerelyes és az írói programján elmékedő tudatos Gerelyes élesebben szembekerül egymással. Ezért csak látszólag áll közel a véleménye Almásiéhoz. Nála ugyanis élvész, ami Almásinál a bírálatban is benne van, s amit Nagy Miklós külön méltatott: a magasra helyezett etikai mérce igényességében rejlő ígéret, a *moralista* – mint Gerelyes szereplehetősége. Dersi szerint a „két év előtti kritika nem alaptalanul tette szóvá, hogy a rokonszenves tudatossággal dolgozó fiatal író erkölcsvallató és hirdető igényessége olykor még beéri elvont konstrukciókkal. Gyengeségét maga is szóvá teszi Igy írni című tanulmányában. Diagnózisával egyetértetünk: az egyetlen tételre koncentráló tézisnovella, a gondolatot lefokozó, művészi kifejeződését akadályozó tantörténet aligha felel meg írói programjának.” Tegyük hozzá, Dersi véleménye nem teljességgel elítélő. Még védelmébe is veszi Gerelyest. Kijelenti, hogy „azoknak, akik a kötet értékét egészében tagadják, aligha lehet igazuk”. Ez azért különös megállapítás, mert a megjelent kritikák között ilyen nem találunk, s ebből az is következik, hogy többszámában eleve nem is beszélhetünk „egészében tagadó” kritikákról. Nyilván az informális közegben terjedő véleményekről lehet itt szó, jelzéseként Gerelyes egyáltalán nem könnyű helyzetének. Mintha az Illés László által félreérthetetlenül kijelölt szerep most visszaütne, s Gerelyes a nyílt támadások mellett alattomosabbnak is ki

lenne téve. Az erre az időszakra vonatkozó baráti visszaemlékezések ezt megerősíteni látszanak.

Fülöp László kritikájával kapcsolatban jegyezzük meg, hogy mintegy gyűjteménye az első kötet novelláiról leírt kifogásoknak. Mintha a kritikus gondosan tanulmányozta volna a vonatkozó irodalmat, de legalábbis B. Nagy László szempontjai kimutathatóan nem hagyták érintetlenül. Ő is csoportjelenségnek, s egyúttal Gerelyesre is jellemzőnek fogja fel a történelmi tapasztalat hiányát, szerinte is „*ez a csoport már kimaradt az elmúlt két-három évtized lélekropantho forgatagából*”. Első felbukkanásának idézésekor már jeleztük, hogy ez a vélemény életrajzilag sem állja meg a helyét. Hozzátehetjük, a kötetekben olvasható több írással, az azóta a hagyatékából publikált töredékekkel, (mint utólagos bizonyítékokkal) összevetve sem. Úgy látszik azonban, hogy itt egy kritikai közhely születésének lehettünk tanúi, amely aztán makacsul tartotta magát. Mások egyéni kötetéről szóló ismertetésekben is fellelhetjük.

A látszólagos sokszólamúságot Fülöp is szóvá teszi, hasonló módon, ahogyan azt többektől láthattuk az első kötet esetében. Fülöp követelményt is állít, amely hasonlatos a Koczás Sándor által leírtakhoz, azzal a lényeges különbséggel, hogy a művészi siker elért hatásfokának megállapítása és méltatása helyett inkább *feladatként* jelöli meg „a konfliktusok színvonalának megmunkálását”. Ami, ugye, eredménynek kevesebb, mint amennyi az első kötet esetében már megvalósult.

Ennyiből is kiderülhetett, hogy a második kötet nem hozta meg a remélt szakmai sikert. A jellegzetes Gerelyes-írások hasonlóan jellemző kritikusi értékelést kapnak: a kritikák szóhasználata, kategóriarendszere, problémalátása állandósulni látszik. A beérkezés regisztrálása helyett többen még mindig a jövőbe helyezik reményüket, mondván, hogy „Gerelyes útja magas tetőkre vezethet még”.

Ki vagy Te? – Ábel! (Bp. 1967. Szépirodalmi). A könyv megjelenésének dátuma a nagy munkabírásúnak megismert Gerelyes esetében, aki előtt a kiadók sem zárkoznak el, figyelmeztető. *Taxner-Tóth Ernő* fel is teszi a kérdést: „miért ilyen kevés az elmúlt négy év termése?” *Kenyeres Zoltán* és *Juhász Béla* röviden vázolja Gerelyes pályáját, s ahogyan a második kötetéről beszélnek, valamint a harmadik megjelenéséig eltelt időről, abból világosabban kiderül, milyen volt valójában a második kötet fogadtatása, s az hogyan hathatott Gerelyesre. Kenyeres szerint „*pályája gyorsan ivelt felfelé, később egy időre megtorpant. Új kötete sok belső vívódásról, keserű és nehez útkeresésről tanúskodik*”.

Juhász Béla, miután megemlíti a második kötet lanyhább fogadtatását, kemény ítéletét is hozzát teszi: „*Írói fejlődésének, kibontakozásainak ive azóta sem emelkedett az olvasó magasra szűkött reményei szerint. A Töprengés az éjszakáról (1963) a részleges előrelépések ellenére, egészében nem hozott számottevő új eredményt. (...) Az utóbbi években meg mintba lassúbbodott volna alkotó munkájának tempója is, kibagyások, majd további keresések tanúi lehettünk.*”

A három vélemény alapján megértjük Faragó Vilmos kérdését is. A harmadik Gerelyes-kötet megjelenése előtt tette közzé látteleletét a magyar novella akkori helyzetéről. Megkérdezte: „*hol vannak a fiatal reménységek? Hol van Gerelyes Endre?*” Gerelyes nevének kicmelése jól jellemzi azt a várakozást, amely munkái iránt megnyilvánult. (Más kérdés, hogy az amúgyis a kollízió változatait boncolgató író nem csökkenő feszültségeire, hogy ne mondjuk, frusztrált állapotára

milyen hatással lehetett ez a hevített légkör.) Faragó is felfokozott kíváncsisággal veszi kézbe az új kötetet, amelytől a választ várja. (*Lengyel Péter és Szakonyi Károly* munkáival együtt ír róla.) „Kedvező ítéletet” kér, majd megadja a „jó”-t. Indoklása szerint Gerelyes „művészi értelemben máris győzött.” Hogy milyen küzdelemben és „ki” fölött, arról így ír: „*Gerelyes nem egyszerűen kifejezni akarja magát – novellában, riportban –, hanem legyőzni, meghaladni, újjágyúrni. Gerelyes önmagával birkózik. A benne lappangó démonnal. Gerelyes intelligens vadember. S amit a jelző és a jelzett szó bordoz, az barcol benne egymással.*” Faragó tapintatosnak aligha nevezhető jellemzése mégis csak előrelépést állapít meg. A továbbiakban még a Hemingway-hatást is leküzdöttnek veszi, „félreismerhetetlenül” Gerelyes-novelláknak nevezve a kötet anyagát.

Sem Juhász Béla, sem Kenyeres Zoltán nem így látja. Juhász Béla érzékeli és elismeri az írásokban rejlő tehetség jeleit, de szírinte a novellák nagyobb részt „*valahogy még mindig a pályakezdés periódusában tartanak, csak ígérik a várt áttörést újabb szintek meghódítására*”. Dicsérően szól az írói világról is, ám éppen annak kiforrottsága miatt tartja szinte talányosnak a részleges eredményt. Kenyeres is csupán az etikai győzelmet ismeri el: Gerelyes „*most ért el az írói férjkorba, amikor felismerte, hogy művészetének és sorsának alakulásáért első-sorban önmaga felelős.*”

A Gerelyessel kapcsolatban kezdettől fogva emlegetett személyesség kérdéskörében itt érkezőnk el arra a pontra, amikor már élet és alkotás, lét és mű viszonylatában elemzik a színvonalasabb kritikákban, miközben természetesen mások (például *Danyi Gábor*, *Lovrity Endre*) legfeljebb megállapítják, esetleg önmagában vizsgálva tartják kevésnek a személyességet.

Már Faragó Vilmos tett célzást ironik életformájára, amikor is a fentebb idézett kérdésére Gerelyesnek az lett volna a válasza, hogy a lágymányosi bizstróban megtalálhatja. Faragó zárójeles ríposztja: „*tudtam, hogy Gerelyes a lágymányosi bizstróban ül*”. Értse, akinek szeme van hozzá, mit jelent a mondat a kurzivált szóval. . .

Juhász Béla ennél szókimondóbb: „*Régi igazság, hogy a tebetség mellett jól is kell gazdálkodni az adottságokkal az optimális életmű megalkotásához. (. . .) Vajon Gerelyes nem adósa-e máris önnön tebetségének?*”

Bár írása végén Juhász Mária is kérdőjelesen látja a jövőt, Gerelyes műbeli személyességét és közérzetét, életvitelét szorosabb egységben vizsgálja, s alkotói erényként méltatja. Önfeltárukozását, belső feszültségeinek megmutatását nem tekinti merő szubjektivizmusnak. Gerelyes (Szakonyival együtt) „az írói munka tárgyává tették” vívódásait, meghozzá mindenkire szólóan. Szerinte az irodalmi élet legendái, melyek azt terjesztik, Gerelyes (vagy Szakonyi) megtorpant volna, valójában nem igazak. Hiszen „*a modern irodalom története azt bizonyítja, hogy a rossz közérzet, az emberi szemlélet drámai változása is tárgya lehet, még mindig igen aktuális és érdekesítő tárgya az írói alkotó munkának.*”

A kritikák most nem fordítottak kellő figyelmet a kötet vegyesműfajúságára. Pedig ebben az esetben még az írások sorrendje, a szerkesztés is vitatható. Nincs ugyanis sem tartalmi, sem formai indoka a riportok és a novellák keveredésének, majd annak, hogy zárótételként állattörténetekbe foglalt példázatok olvashatók.

Ha a szerkesztés ötletszerűségét nem is, a riportokból kihámozható írói szándékot annál inkább érte bírálat. Taxner-Tóth Ernőnek úgy tűnik, Gerelyesnek „*kevés megírható élményanyaga van*”. A badacsonytomaji kőbányában eltöltött időről írott riportja kapcsán jegyzi meg: „*A valóságismeret bővítésének nem ez*

a fajta közvetlen tapasztalatszerzés az egyetlen lehetősége; az írói horizont tágitását szolgálhatja a korszerű műveltség sokágú fogalmába tartozó különböző szellemi tevékenységek elményült művelése is."

Jelentőségéhez képest ugyancsak keveset szóltak Gerelyes „kettős kötöttségéről” (Juhász Mária), amely egyrészt az otthoniakhoz fűzi, arról a „sajátos összetételű munkás- és paraszti” (Lovrity Endre) környezetéről, amely iránt „írói lelkiismerete érzékeny” maradt (Lovrity Endre), miközben – más részről – a fiatal népi értelmiség minden gondjával küszködik életének új közegében. Joggal figyelmeztet Juhász Mária, hogy a hűségnek ez a konfliktusokban kibomló témaköre „vörös fonálként húzódik végig” Gerelyes minden addigi kötetén. Ma már tudjuk, hogy a *Lancelot*-ról ugyanezt mondhatjuk. Lényege szerint tehát az életmű egyik központi problémájaként kell kezelnünk.

Azt sem hangsúlyozta eléggé a kritika, hogy a Gerelyesnél szokásos, korábban tantörténetnek, példázatnak nevezett műtípus számszerűségében és arányaiban is megszorodott. Ebben az esetben a kritika esztétikai alapozottságának hiányára kell gyanakodnunk. Taxner-Tóth Ernő a Gerelyes-novellák „legértékesebb rétegének” a „gondolkodás síkját” tartja, míg, szerinte, a „hősök halványan kirajzolt emberi arca többnyire vázlatban marad”. Lovrity Endre is rátapint a Gerelyes-féle írói módszer műfaji kulcsproblémájára, ha nem is adja magyarázatát: „Az író (...) annál bizonytalanabb, minél inkább »epikus« tárgyjal áll szemben.” A további elemzés útját véleményünk szerint Kenyeres Zoltán jelölte ki: „Gerelyes a »schillerizáló« módszert követi. Nem a tételek bomlanak ki az eleven hús-vér figurákból, hanem a szereplők testesítenek meg tételeket.”

Végezetül elmondhatjuk, hogy a harmadik kötetről szólva a kritika minden korábbinál élesebben polarizálódott. Az elmarasztaló hangok erősebbek, s még olyan szólam is akadt, amelyben szerzőnk visszautaltatott a startkőhöz. Ugyanakkor számot kell vetnünk azzal a pozicionális előnnyel is, amely Faragó Vilmos *Elet és Irodalomban* megjelent kritikájával járhatott, azzal amely Faragó Vilmosnak az akkori irodalmi életben betöltött szerepéből következhetett. Gerelyest azonban ez aligha doppingolta. Következő kötete hat év múlva jelenik meg. Ő akkor már két hónapja halott.

Isten veled, Lancelot! (Bp. 1973. Szépirodalmi). Mintha a saját koporsója után dobott volna búcsúroget... A kritikusok nem érzéktelenek: a kegyelet hangján szól még a bírálat is. *Tamás István* egyenesen kijelenti: „Ez már nem bírálat, hanem tisztelgés”.

A barátok nem annyira elemzik a művet, mint inkább a veszteségről beszélnek, miközben felidézik Gerelyes emberi alakját, s ehhez a búcsúzó regény dicsérete is társul. Baranyi Ferenc szerint „kitűnő regény” maradt utána, a *Lancelot*. . . „legmaradandóbb alkotása. A szocialista magyar próza igen komoly értéke.” Baranyi azonosítja a szerzőt főhősével, egyben az erkölcsi jóvátételről sem feledkezik meg: „legelesettebb éveiben sem szűnt meg Lancelot maradni...” Farkas László summázata szerint Gerelyes a regényében „összegezte mondandóit”. A kritikus eddig a megállapításig a jellemző Gerelyes-motívumok és -tartalmak felsorolása után jut, amelyeket itt nem idézünk, mivel a korábbi kötetek visszhangjából már megismerhettük. Természetesen Farkas László is Lancelot és Gerelyes azonosságát igazolja: „Aki ismerte, tanúsíthatja”. De szövegszerű példákkal is

alátámasztja véleményét. Ennél fontosabb megállapítása, hogy ezzel a regény-nyel „tört ki” Gerelyes „a görcsös bénultságból”.

Tamás István fájalmában ugyanez a felismerés sajog: „*Kínzó olvasmány: Gerelyes közelébe jutott valaminek, már-már el is érte, de megbalt, s a mű nem folytatható. Most látszik igazán a veszteség; nagy próbákra, nagy művészi tettekre volna képes*”. Tamás István finoman jelzi a kifogásait is, miként az előbbi mondatból is kiolvashatjuk. Nem tagadja meg a „jó könyv” minősítést, „részletszépségei”, „nyelvének ereje és tisztasága” őt is meggyőzik. A tisztelgéshez mégis hozzátesszi: „*Nem tévedett nagyot, a feladatát majdnem megoldotta*”. Az eddigi kritikai észrevételek után mégis meglepő, miben látja a félsiker okát. Megállapítja, hogy a *Lancelot*. . . „parabolaregény”. Meglepődésünk kiváltója nem ez, hanem a folytatás. Íme: „*Merlin: tétel. S mert az absztrahálás távol esett Gerelyes hajlandóságától, a regényt benépesítő figurák is tételek.*” Mi inkább Farkas Lászlóval értünk egyet, aki szerint Gerelyes az Arthus-kör történetével „megtalálta az ideális színpadot eszméi, indulatai kifejezésére”. Hozzátéve ehhez, hogy az elvontság fokozatos felerősödése írásaiban, annak ellenére, hogy az író mindig a való világról beszél, s személyéhez is inkább az élet vastkosságait társítjuk, alaposabban megvizsgálandó. Hajdu Ráfis Gábor az első, aki ezt a paradoxont világosan megfogalmazza. Miután ő is megállapítja, hogy parabolaregényt írt Gerelyes, felteszi azt a mindeddig megválaszolatlan kérdést, amely nélkül nem láthatjuk tisztán Gerelyes hagyatékát, azaz – véleményünk szerint – a kérdés nem csupán a regényre vonatkozatható: „*Mégis – önkéntelenül – először az a kérdés vetődött fel bennünk, miért alakult így ez a pálya? Hiszen nem kedvelte Gerelyes ezt a kifejezési formát.*” Hajdu Ráfis bizonyítéka a második kötet *Így írni. . .* című tanulmánya. Ma már legfeljebb csodálkozhatunk az azóta szintén elhunyt nagy tehetségű fiatal kritikus pillanatnyi figyelmen kívül hagyásán. Nem elsősorban azon, hogy szó szerint kezeli az írói vallomást, „egy az egyben” alkalmazza a produktumokra is, hanem a következők miatt: „*S ha akad is egy-két (sic!) írása, (. . .) reá mégis sokkal jellemzőbb volt annak a konkrét, társadalmi, emberi valóságnak az érzékletes megjelenítésére, amely alkalmasint hordozza a tételt.*”

Hajdu Ráfis Gábor erre a rejtélyre csupán a regényben keresi a magvarizatot. Ha kimerítő válasz így nem is születhet, H. R. G. tökéletesen megfelelt annak az olvasói programnak, amit egy másik kritikus, *Keményffy Margit* így határozott meg: „*Hármas olvasói tevékenységet végzünk: követünk egy hallatlanul izgalmas történetet, figyeljük egy kiemelkedő személyiség önalakító tevékenységét, és keressük a szimbólumok saját korunkra alkalmazható megfejtését.*” (Mellesleg: Keményffy szerint Gerelyes „maradandót alkotott” ezzel a regénnyel.) Végül Hajdu Ráfis megválaszolja a saját kérdését is. A mondához való hűségre egyáltalán nem törekvő feldolgozásmódból arra következtet, ürügy volt csupán a *Lancelot*-történet, annak érdekében, hogy a szerző a „normatívnak tudott emberi magatartás tartalmát” megfogalmazhassa. Hozzátesszi még: „*Talán ezért fordult a parabola felé*”. Hajdu Ráfis az eredményre is rákérdez, és Gerelyes Endréhez méltó nyíltsággal, egyenességgel válaszol: „*Hamis kegyelet lenne az, amelynek nevében ígent mondanánk. Az Isten veled, Lancelot! értékben, erőben nem vetekedhet a legjobb Gerelyes-novellákkal sem.*” Annyit azonban Hajdu Ráfis is elismert, hogy ezzel a regénnyel Gerelyes a halálos baleset előtt „a romlóból kimenekülni látszott”.

Tigris (Bp. 1975. Szépirodalmi). Gerelyes halála után, dicséretesen rövid időn belül, megjelent írásainak válogatott kötete, születésének negyvenedik évfordulóján. A fülszöveg szerint abban a korban hunyt el, „amikor a prózaírók indulni szoktak, vagy első sikereiket aratják”. A válogatás munkáját *Gáll István* végezte. Nem ragaszkodott az időrendhez, a kötet ciklusokba rendezett tagoltsága mégis jól követhető. Nem álljuk meg, hogy ehhez hozzá ne fűzzük: véleményünk szerint nem rekonstruálja világosan a pálya alakulását a *Kilenc perctől* a *Lancelot-regényig*. Ezt csupán azért jegyezzük meg, mert a kritika figyelme erre nem terjed ki. A visszhang is kevesebb ahhoz képest, hogy már portrévázlatra avagy egy pályakép kialakítására is alkalmas az idő. Pedig *Szász Imre* alkotói érzékenységgel állítja: „*Most megjelent kötete A tigris*, (helyesen: *Tigris* – L. P.), amely válogatott novelláit, riportjait s egyetlen kisregényét tartalmazza, határozott és szorongató képet ad Gerelyesről.”

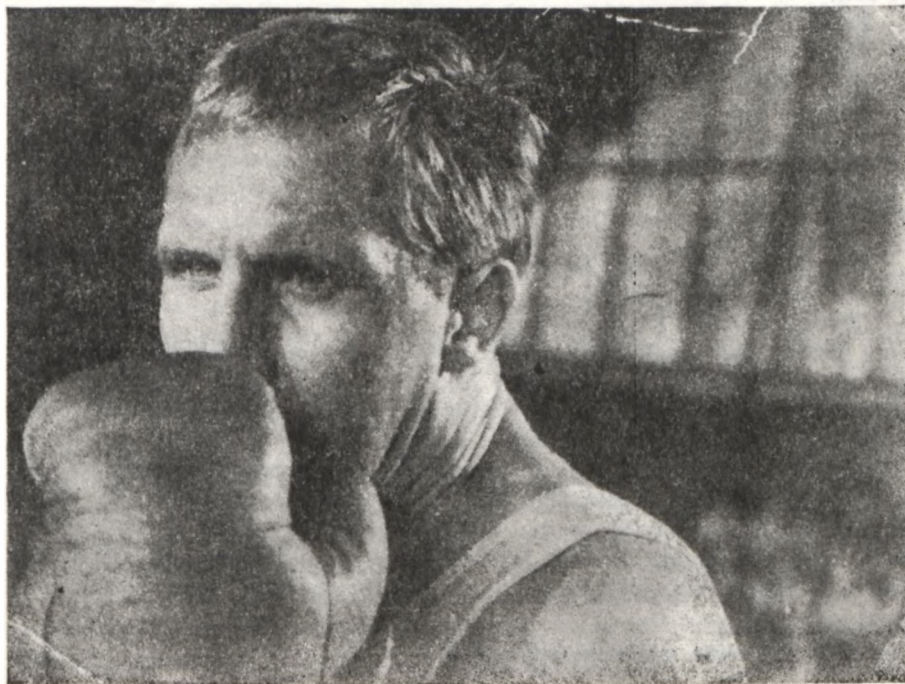
Tamás István még mindig azzal zárja írását, hogy „nem ez a bírálat alkalma”. Részletes elemzés helyett „megszakadt életművet” emleget, talányosságról, homályosságról ír, Gerelyes „tanárosságát” idézi és közismert „türelmetlen jobbitó szándékát”. *Csongrády Béla* a tehetség elismerése után nem udvariaskodik. A kulcskérdések közül kettőben is állást foglal. „Tézisszerűsége már-már a sablonszerűségig jutott” – állapítja meg. Aztán: „fantomok ellen, légüres térben, misztikus közegben” hadakozott. Utóbbi megállapítása azért figyelemre méltó, mert a Gerelyes-írások feszültségcsökkenésre, kiegyenlítődésre ritkán hajló ki-lelekedésről hozott osztályszemléletére és „különös nyersségére” emlékeztet, valamint „méltánylandó etikusi kötelezettségére”. Hiányérzetét listába foglalja: „a drámai feszültség változhatósága, a sűrítés bizonyos hiánya, a tézis-novella, a tantörtenet-kerekítés kölönceitől való lassú felszabadulás”.

Szász Imre – miként *Simonffy András* is, akit itt szándékosan nem idézünk – elismerőbben szól a teljesítmény egészéről. Mi több, elismerőbben már nem is lehetne: „*Milyen iszonyú is az irodalom: Gerelyes leírta ezeket a halálos gyötrelmekkel teli pillanatokot, s a recenzens, akit megcsap e halálos gyötrelmek, azt mondja rá: kitűnő próza.*” Mindezt a *Békesség-békesség* című novella kapcsán állítja. Szól a halállal viaskodó Gerelyesről is, ami impresszionisztikus megjegyzéseivel együtt is újdonsága írásának. Megfontolásra érdemes az is, ahogyan a novellákat leválasztja a regényről. Szerinte az előbbiekben a belső szörnyekkel foglalkozik, míg a regénybe a „forradalom és hatalom” viszonyát rejtette. A novellákról így nyilatkozik: „*Bonyolultabbá, mélyebbé, ugyanakkor formailag oldottabbá vált: s hogy anyagával nem tudott még teljesen megbirkózni, azt számomra visszatérő és kedves szimbóluma, a Tigris jelzi; realista prózában az ilyen megismerés rendszerint kényszermegoldás, leegyszerűsítése a bonyolultnak.*” A regényt Gerelyes megértése szempontjából fontos munkának tartja, de hiányolja az ironia fűszerét: „*Nem jó regény a Lancelot: gyermekien naív, átlátszó szimbolikájú, komolykodó.*”

Erki Edit a „torzóban” maradt életművet „korszakjelző jelentőségének” tartja. *B. Nagy László*ra hivatkozik, mint aki „döbbenetesen pontos” diagnózisát adta mindennek, s legfőképpen a próbák és konfliktusok utáni kutakodásnak. Erki az egyértelmű után pontosítja, hogy saját véleménye szerint milyen értelemben is korszakjelző Gerelyes munkássága. Ez pedig eltér *B. Nagy* értékelésétől. Erki az évtizedforduló tapasztalatai alapján már az újabb írói rajokra alkalmazza *B. Nagy* koncepcióját: „*A Gerelyesek után induló irónemzedék számára már a szocialista mindennapok természetes közege alakítja az eszményeket és*

morált. Az ő konfliktusai, lázadozásai már valóban más szférából valók. Ilyen értelemben korszakjelző Gerelyes törekvése." Ebből érthetjük meg, miért nem véletlen, hogy a Gerelyest közvetlenül indulásától ismerő Simonffy András (akinek 1965-ben megjelent első kötete mint az új nemzedék jelentkezésének első jelét is szokás jegyezni) miért hivatkozik úgy Gerelyesre mint elődre. Simonffy Andrásék indulása valóban belső korszakhatárt jelöl a közelmúlt irodalmában. B. Nagy László, Erki Edit, Simonffy András állításai már ezért is megérik a komolyabb vizsgálódást, amelynek el kellene döntenie végre, hogy valóban az útkereső próbálkozások, az előzmények közé sorolható-e Gerelyes egyetlen pillantással átfogható hagyatéka.

Legvégül leszögezhetjük, hogy a kritika adósa maradt Gerelyesnek. Munkásságát mindmáig nem tárták fel behatóan, nem vetették alá az *egészre* figyelő elemzésnek. A kevés számú adósságtörlesztők közül első helyen kell megemlíteni Juhász Máriát alapvető tanulmánya miatt, Simonffy Andrást pedig ismételtelen, mert visszaemlékezéseivel és méltatásaival szinte a feledéstől mentette Gerelyes nevét. A kritikák áttekintésével éppen az volt a szándékunk, hogy megalapozzuk egy teljesebb pályakép megírását.

Igy hinni...

Arcképvázlat Gerelyes Endréről

Egyedül akartam maradni. Ezért felmentem a tanulóba. (...) Itt készültem a szakdolgozatomra, itt töltöttem most a negyedik évemet, egyre közelebb az államvizsgához, egyre közelebb ahhoz, hogy mélyebben és jobban ismerjem a világot, mint eddig. Ekkor gondoltam először arra: hátba értelmetlenül? Ekkor kezdtek dübörögni a nehéz géppuskák, és amikor az első ágyúlövéseket megballottam, egyszeriben szertefoszlott minden illúzióm a békés tüntetéssel, a mi vörös, javító szándékainkkal» kapcsolatban; tudtam, hogy itt most utcai harcok lesznek és abban a városban, amelybe négy évvel ezelőtt idegenként és tudatlanul jöttem, amely magába fogadott, megszerettette magát velem, emberek halnak meg, lyukak tátonganak a házakon, az utca megtelik kö- és üveg-törmelékkel, a villany kialszik és kezdődik egy olyan harc, amelyben nem tudom, kinek van igaza. Amikor pedig, hiszen a telefonok működtek, később megtudtuk, hogy az Astoria környékén szovjet páncélosok és páncéltörő fegyverekkel is felszerelt nem-tudom-kicsodák – nem tudom, hogy nevezzem őket: ellenállók, forradalmárok vagy csibészek, hülyék, hősök? – csaptak össze, tudtam, hogy át kell mennem a hidon, hiszen a lányok szállásán van Editke. (...)

– Harcolnak a mieink közül? – Felületesen ismertem ezt a fiút. Földrajz szakos volt.

– Tudtommal nem. De az Isten tudja. Szétszéledt mindenki.

– Te fogsz harcolni?

– Nem – mondtam.

– Igazad is van. Az Isten nyila löveti magát kupán.

– Nem azért... Nemcsak azért.

– Hát akkor mit csinálsz?

– Editke válaszolt.

– Hazamegyünk.

– Hülyék vagytok? Nem járnak a vonatok. Meg ez a ház akármilyen rozoga, mégiscsak biztonságot ad.

– Biztonságot talán. De bizonyosságot...

Igy történt, hogy amikor éppen nem szóltak a fegyverek, felkerekedtünk, és minden csomag nélkül – nehogy ránk löjjenek – elindultunk gyalog hazafelé.”

Salgótarjában korántsem volt a fővárosihoz hasonló méretű felfordulás. De december nyolcadikán a megyei tanács épületéből mégis feldördült egy sortűz a tüntetőkre (harctéri pánik, mondták később, mások szerint fegyveresek lettek volna a szemközi háztetőkön), halottak maradtak a tér kövezetén. Közöttük Gerelyes Endre legjobb barátja, Pallai József és egy másik barát, Ravasz István költő (aki éppen a szöveg lapátolta be a pincéjébe az egyik szemközi házról). A temetés már igazi tüntetés volt, gyászkarsszalaggal, virágözönnel, né-

Az első részt előző számunkban közöltük.

mán. A nógrádi szénmedencéből is megindult nyugatra a disszidálási hullám, Gerelyesnek is ajánlották, hogy „itt az alkalom”. Az „itt élned s halnod kell”-el válaszolt. Januárban már feljárt a fővárosba, tanult. Ez volt a dolga.

1956-nak végül is személy szerint annyit köszönhetett, hogy felnőtt, férfivá érett, tudatosná vált. Minden jel erre mutat. Önmagát is másképp látja már, kettősségét – egyik levelében – döbbenetes képben fogalmazza meg, immár axiomatikus tömörséggel: „Néha az a kellemetlen érzésem van, azt gondolom, hogy egy bittérítőt megevett egy kunnibál, és én örököltem mind a kertő tulajdonságait.”

Az érzékenyebb fül már kihallhatta egyik, fentebb már idézett 1955-ös leveléből, hogy Gerelyes nem sokkal azelőtt azelött Adyt olvasott. („Asszonyok neveltek, kényezettek, lágyan, asszonyosan. . . stb.) 1955-ben még érzelmileg birkózik Adyval, illetve (még tudat alatt) a róla tanultakkal: „Én meg Ady Endrére fanyalodtam, noha közérzetem kitűnő, érverésem rendes. Ez a pózos költő (aki különben a legnagyobb magyar poéták közé tartozik, de nekem nem túl rokonszenves) leírt pár olyan sort, ami tökéletesen feloldódott bennem, és mondhatom, olyan mintha én kérdezném Tőled. Hallgasd csak, így van, ni:

Be nagy Tél zuhant rám, hitben, vágyban, célban.

Valakim, egy Asszony, nálatok is Tél van?

Havas, tört lelkemnek nincs vége, se hossza,

Rendjét talán Te bús árnyad visszahozza (. . .)”

Alig egy évvel később már nagyon is tudatosan, indulatosan fogalmaz, bizonyára véletlenül, megint éppen Ady Endréről: „Ha Ady proletárköltő, mi volt József Attila? Ady szimpatizáns, de hogy proletárköltő, ez rettenetes nagy marbaság. Kérdezd meg, hogy mit tartanak Kassák Lajosról? Ha azt mondják, hogy elbajlott proletár, hasonlítsd össze Adyval. Ha nem proletárnak nyilvánítják, közöld, hogy Kassáknak több munkástárgyi verse van pedig. De olyan mocskos torzítás ez. Adyt így félremagyarázni, hogy az borzasztó. Ne érts félre. A proletárköltészet gyönyörű. József Attila és még egy tucatszor József Attila. De H., aki ismeri Adyt, aki az istenes verseit felolvasta nekünk, tíz vers alapján ezt mondja! Ez agyalágyulást vagy rosszindulatot kíván. Egy költő rendszerint nem töri át osztálykorlátait, a nevelés béklyóit, az életkörülmények falát. Összeforr az őt körülvevő atmoszférával, és csaknem visszahangjává, érzékeny membránjává lesz. A mikrofon, természetesen, távolabbi, erős zörejekre is érzékenyen reagál. És a magyarság földszerető, szabadságkérő szitkozódása, jajgatása elég hatalmas hang a polgári Ady fülének. Reagál. De hol él ő abban a környezetben? Ez lenne-e a proletárkörnyezet és valóság? Nem. Kirándulás ide, hogy milyen okok miatt, ne firtassuk, de nem lélekezik benne, nem az övé”.

Az idézett levélben még oldalakon át hömpölyögnek az indulatos szavak. Érezhetően nem Ady ellen, hanem a hamis irodami skatulyák ellen. . . És mögötte mindaz, ami ellen Gerelyes már az egyetemen is hadakozott: ha egy gimnáziumi tanár jót akart mondani például Adyról, előbb proletárköltővé kellett tennie, ateistává, s ha ezek a szentenciák elhangzottak, akkor néhány bátrabb irodalomtanár szinte suttogva, titokban felolvashatta egy-két „istenes” versét is, hogy, ugye, azért, tehát. . . „Nem minden pálya töretlen ívű.” Mint növendék, magam is végigültem ilyen irodalomórákat. (Ma annyit tudnak a középiskolások Adyról, hogy „ja, az a vérbajos költő. . .” Mintha diliflepnije lenne.)

„Itt voltam Pesten, találkozhattam a menyasszonyommal, és akkoriban talán ez volt a legfontosabb számomra, lassanként megjelentek első, rövid kis cikkeim.”

1955-ből érdemes idézni első találkozását az akkori évek akkori redaktorával: „Az első cikk még az enyém volt, nem tettek hozzá, csak büztak belőle. A másodikat megtűzdelték »elvtársas« meg ezzel-azzal vonalásították. Mikor a harmadikat beküldtem, irtak, hogy menjek be. Egy R. nevű alak így szólt hozzám: – Fiatalember, magának jó a tolla meg szeme van. Nincs kedve külső munkatárssá válni? Havi 300 forint és beti két cikk.

En nagyon örültem, de így folytatta:

– Egy év után rendes munkatárs is lehet. Hogy ezt elérje, felajánlom a segítséget. Irjon irányításom mellett, majd mindig megbeszéljük, mit.

– Vagyis bavi báromszázért irjam azt, amit ön diktál, és takarjam a nevémmel?

– Igen.

– Nem kell. – Eljöttem.” (Levélrészlet)

A rovatvezető nem felfedezett, hanem kiemelt abban az időben. Ellenkezni sértésszámba ment. A rovatvezető R. még utánanyúlt, vetett néhány gáncsot Gerelyes további megjelenései céljára, aztán valószínűleg „cjtette az ügyet”. Ha nem, hát nem. Arra bizonyára nem gondolt, hogy túl nagy halat fogott meghajlított gombostűvégre akasztott kukoricaszemével. Növendék bálnából nem főznek halászlévet. Gerelyes pedig bizonyára nem sejtette, hogy olyan vizekre tévedt, amelyek éppen zavarosak, s amelynek minden köbméterét kiigényelték és felosztották már egymás között a pecások és egyéb halfajták. Az igazi nagyhalak pedig éppen bekerítve hallgattak, miközben a halastavaknál a vihar okozta károk felmérése folyt éppen.

2.

„Elmegyek, vagy a New Yorkba vagy a Belvárosiba, megírom Tarjánba a boksznovellát. Az lesz a címe: *Nebéz 9 perc...* Ha akarsz, gyere utánam, 10-re ittthon vagyok. Hej-haj! Hej-hal Csók Bandi” (1959 őszén)

1959-ben elkészült tehát a Kilenc perc című novella. 1960. január 22-én jelent meg az *Élet és Irodalomban*. Gerelyes mögött azonban ekkor már egy „bukás” áll. Magyar-történelem szakos tanári diplomájának megszerzése után elfogadja a zagyvapálfalvai iskolában felkínált állást. Rá jellemző a mozdulat: vissza az övéihez, elkezdni a heroikus küzdelmet a múlt átkaival, a „jobb- és baloldali konzervatívizmussal” szemben, még a helyszínen, alakítható, csirázó állapotokban formálni „új embertípussá” a kölyköket. Már másnap levelet kap azonban *Sötér Istvántól*, aki gyakornoki állást kínál fel számára a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézetének bibliográfiai csoportjánál. Gerelyes él a lehetőséggel. Boldog. Szakdolgozatát korábban *Jókai bumora* címmel írta, továbbra is foglalkoztatja a humorelmélet, Mikszáth életművét tanulmányozza. Soha ilyen szorgalmasan és rendszeresen nem dolgozik aztán, szinte fürdik annak tudatában, hogy „betört”, elfogadták, lám, számítanak rá. Mentés mindenfajta sznobizmustól, olyannyira, hogy kitárulkozik, görcsei oldódnak, úgy gondolja, hogy sikerének hasonlóan szerencsés vagy vele egyvívású pályatársai is egyaránt örülnek. Nem a „lám, mire vittem s vihetem még” gögje, hanem a küzdelem értelme nyert számára realitást, a „mégis érdemes volt” nagy érzése. Valahol, valakiknek azonban nem tetszhetett az „újkáder” Gerelyes önféledt munkaszerepete, igényessége: egy év múlva, 1958-ban minden különösebb indoklás nélkül megkapja felmondását. És ekkor már nem megy vissza Zagyvapálfalvára. Kezdetben a IX. kerületi Vendel utcai, majd a XII. kerületi Márvány utcai általános iskolában tanít. Az Ilka utcában talál albérletet. Huszonnegyedik szüle-

tésnapiján feleségül veszi Schlattner Editet. Hét négyzetmétert mondhatnak magukénak; öt éven át zajlik itt életük – s ez az öt év lesz Gerelyes Endre életének egyik legfelhőtlenebb korszaka. Ősszel megszületik a *Kilenc perc*, és 1960 májusában már film is készül belőle. Film, amelynek egyik bokszoló hőse – a novellabeli ellenfél, akit kiütnek – maga Gerelyes Endre. Betör tehát a művészvilágba – a bokszmeccsek szabályai szerint. Talán – jellemzésül – nem szentségtörés ide idézni a stúdióvezető *Nemeskürty István*mal folytatott „meneteiről” levélben frissiben írottakat:

„Tegnap nem írtam, mert Nemeskürtyvel nem sikerült találkoznom. Ma azonban...!”

Reggel kilenckor találkoztunk a Belvárosiban (Kávébárban), most 1/4 12. Most bagytuk abba. Nemeskürtynek a következők miatt nem tetszett: 1./ Szerinte militarizmus van benne. (Egészen vad ellenszenv.) 2./ W. (a rendező) elrontaná. (Csöndes megvetés.)

Kezdődött a nagy lélektani bokszmeccs.

Hivatkoztam: 1. a modernre

2. Bornemissza-monográfiájára

3. Nemeskürty intelligens fejére

4. Minden egyébre.

Eléggé tűzbe jöttem, ő is, közösen szídtuk a magyar filmeket, a hülye rendezőket. Ripacskodtam egy kicsit, de inkább tényleg kétségbeesés volt, hogy egy okos ember nem rontja el a nagy filmlehetőséget. Nemeskürty megrendült. Tel! Azt hiszem, ilyet még nem csinált a pályán senki, legalábbis velem! Azt mondta, egészen megröppanva és a tanárstílusból kiesve: »Arról már meggyőztél, hogy az írói alapod egészen nagy, nem is merem hasonlítani.« (A fizikum és a pszichológia mint alapok.) Azt mondta: »Arról győzz még meg, hogy erre a menetre szükség van, hogy én is szívvel tudjak mellé állni, és akkor megvan. Most már azt hiszem, én is meg akarom győzteni magam!!!«

Az elutasítást hivatalosan visszavonta, várakozik, csütörtökön telefonálok neki. Akkor jön a 11. menet. Édesem, azt hiszem, egészen korszakos diadallal a bátam mögött, agyonázva írok. (...) Addig is írj, és ha tudsz, azonnal gyere. Felfelé jövet a kacsáért menj be Nagymamához! Sokszor, sokszor és nagyon boldogan csókollak Bandi.”

A húszperces kisfilm elkészült, sikere lett. Azzal, hogy Gerelyes elvállalta a kiütendő ellenfél szerepét, legendája teremtődött. Szokatlan volt ez az akkori légkörben, kiütéskereső bizonytalanságban. Jól emlékszem rá, hogy a *Kilenc perc* még presszókban is vetítették, amolyan vendégcsalogató fogás volt ez, mint manapság az állványra kitett színes televízió. A legenda arról szólt, hogy Gerelyes megkérte profi bokszoló filmbeli ellenfelét (aki őt játszotta), hogy ne csak filmes trükkkel üsse ki, hanem amúgy istenesen, igazából. A profi bokszoló megtette. Csakhogy Gerelyes nem tudta még, hogy egy-egy ilyen filmsnittet négyszer-öttször is meg szoktak ismételni. Node, sebjaj! Végül a vágóasztalon derült ki, hogy ez az egyetlen eredeti jelenet hat mesterkéltnek a filmben, újra fel kellett venni, immár mimelt kiütéssel. Úgy jó volt... Az igazán szédítő, mert erkölcsi kiütés azonban akkor érte, amikor a filmgyár pénztáránál megjelent W., a rendező is, és az írói honorárium felét besöpörte „társszerzőség” címén, természetesen a rendezői díjon felül. Ezt a ragadozó halfajttát Gerelyes még nem ismerte. Akkor még nem. A kész filmet mint közös célt látta maga előtt, olyan célt, amelynek elérésében mindenkinek megvan a maga pontosan körülhatárolt dolga és honoráriuma – egyértelműen, fegyvertársi alapon. Ebbe az ütésbe akkor be-

lerendült erkölcsileg és anyagilag is. És ez akkor már – gyakornoki állásának felmondását is ideértve – a második gyomorszájra érkező egyenes volt. Még nem készült fel kivédésükre. Ami tragikusabb: nem látja jól saját helyzetét, szerepét. Magányos farkasként harcol, öklözik, és egyre inkább érzi, hogy az irodalom jelene bonyolult érdekeltségi hálózatok, több évtizede lappangó ellenszenvék és sértettségek szövete, nem tud közelférközni a lényeghez (ha van), kívül marad, akárcsak az egyetemi évek történelemdolgozatos „ifjú titánja”. (Egy emlék: 1964-ben *Tamási Áron* újra írni, publikálni kezdett, érdeklődött irántunk, fiatalok iránt. Csatlakozott hozzánk, s eljött velünk egy baráti család vacsorasztalától a Fiala Művészek Klubjáig, onnan ő vitt bennünket tovább a Rátkai Klubba, ahol Gerelyest Honty Hannának is bemutatta. Bandi nem állta meg, már az elején „tisztázta a frontokat” Tamási Áronnal, megdicsérte munkásságát, majd kifejtette, hogy mi nem olyan novellákat akarunk már írni, mint ő. „Nagyon helyes, csak magyarul legyen”, felelte a nagy író, és attól kezdve az irodalomról kevés szó esett.) Gerelyes érzi már, de még nem méri fel annak a helyzetnek a veszélyeit, amelybe alkatával, származásával, egész habitusával csöppent, nevezetesen azt, hogy az ötvenes években sematizálódott (és éppen ezért az olvasóközönség előtt jócskán hitelét veszített, korrumpálódott) magyar irodalom, amelyre ráadásul később „az ellenforradalom szellemi szálláscsinálója” bélyeg nyomódott rá, éppen fertőzetlen, eszméileg nem zavart, nyers őstehetségekre kíván építeni. Teherbíró, szellemileg is újjáépíteni képes tehetségekre. A tiszta lappal indulókra. A helyzet korántsem volt azonban ilyen egyszerű.

„*A batvanas évek elején-közepén* – magunk sem voltunk igazán tudatában – írja Tóth Dezső irodalompolitikus 1976-ban –, *szenvedélyes viták közben is örültünk a Hűsz órának, a Rozsdatemetőnek, a Részeg esőnek, a Hideg napoknak; elégedetten méltattuk-bíráltuk a Pesti emberek, a Hajnali tűz előadásait; méltán bivatkoztunk a Tűztáncra s Váci Mihály, Garai Gábor fejlődéssel lépést tartó közeleti költészetére csakúgy, mint az 1954-es Emberavatás prózairodalmának megújuló folytonosságára vagy a Galambos Lajos, Szakonyi Károly, Gerelyes Endre nevével fémjelzett fiatal prózaíró generáció jelentkezésére. S a kifejezetten szocialista irodalom e lendületes kibontakozásának sodrában fenntartásokkal, bírálva is a téves történelemfilozófiai általánosításokat, megértettük és visszaigazoltuk a hatalomgyakorlás felelősségére figyelmeztető Kegycenet, Ötödik pecsétet, Árulót. Annál is inkább, mert a „szüvetséges irodalom” képviselői műveiben – nem egyszer a szocialista irodalom körébe vonható művekkel – tükrözték, tanúsították a szocialista társadalmi valóság minden igazi tebenséget vonzó-orientáló erejét.”*

Elgondolkoztató az e művek mögötti névsor: néhány töretlen pálya, aztán a halottak, meghasonlottak és azóta is hallgatók csapata.

Baranyi Ferenc, a barát és költőpályatárs 1977-ben, a *Magyar Ifjúságnak* adott interjúban fogalmaz az indulás éveiről: „Sokan azt mondják: a mi nemzedékünknek történelmi szerencséje volt, hiszen indulásunk idején jó néhányan ballgattak. Megjelent a *Tűztánc* (versantológia), amely felverni volt bivatott ezt a csöndet. Én magam valamivel később jelentkeztem, de vállalom azokat, akikkel lényegében együtt indultam: *Ladányit, Györét, még akkor is, ha ezt most talán nem is olyan népszerű emlegetni. Azt mondják: csak azért lettünk olyan hamar ismertek, mert minket akartak kijátszani adunk a hallgatás ellen. Így volt-e, nem tudom. Az mindenesetre hamar kiderült: mindenki ment a maga útján. Ezért aztán akadt, aki úgy érezte, hogy nem felelünk meg annak a célnak, amelyre szánva voltunk – ha voltunk.”*

Gerelyes Endre 1959 nyarán ismerkedett meg Szabó Györggyel, aki ekkor az *Élet és Irodalom* munkatársa volt. Az ő és tehetségekre érzékeny felesége, Magda segítségével került Gerelyes az irodalmi, művészeti élet belsőbb bugyraiba, ismert meg „műfaj nélküli művészeket”, intellektüelleket és a szellemi élet néhány „szürke eminenciását”. Érzésem szerint soha nem érezte jól magát ezekben a körökben, a polgárpukkasztó kisördög azonnal ágaskodott benne, amint hamisságjelző készüléke csipogni kezdett agyában. Nem viselhette az önmagáért való impotens okoskodást, a kényelemben élők álproblémáit, filozofikus elkülönültségüket, a terméketlen kulturáltság légkörét. Inkább kifordult az ajtón, ahogy *Karintby Frigyes* is odahagyta a nagypolgári társaság forró, csészében tált csokoládéitalát – máig tartó értetlenség közepette. De megtalálta hamarosan a hozzá hasonlóak körét, az akkoriban csakugyan fiatal művészek által létrehozott F fiatal Művészek Klubját *Melocco Miklóssal* és más képzőművészekkel; néhány évre „irodalmi házasságra” lépett Baranyi Ferencsel, közös ösztöndíj, közös külföldi utak, közös országjárások és író-olvasó találkozók.

Végül is Szabó György az, aki először figyel fel igazán tehetségére. 1959-ben megjelenő *Rombolják Tarjában a régi falakat* című szociografikus írása már címében is jelzi Gerelyes a félresöpört viskók, földszintes házak eltűnése felett érzett örömét – és újra csak meg kell állapítani: ilyen indulatú írásokra vártak akkoriban a szerkesztőségek. Hiszen ez az a korszak, amely a gyors ütemben épülni kezdő panelházak lakótömböktől várja majd az igazi „szocialista életközösségek” kialakulását (gyakorlatba ültetve át az „új emberrel” kapcsolatos jószándékú naivitást), a vérmesebbek még az osztálykorlátok elmosódását is – az összkomfortos lakódobozoktól remélik, miközben az infrastruktúra nem épül ki időben a lakótelepek környékén, s amolyan alvó-városnegyedek születnek, ahol egy hangosabban szóló rádió is merénylet a „pihenni vágyók” ellen, a jövő nemzedéke pedig galerikba verődve alakítja ki a bűnözés potenciális határait súroló csoportterkölcseit. Ugyanakkor sürget a kétségbeejtő lakáshelyzet, így a környezet megóvása ekkoriban nem lehet cél, a környezetvédelem valamiféle új nyugati luxusdivat, mentálhigiénéről még szó sincs, a háztömbgyártókkal szemben elhalkulnak az igazi építészek érvei. Ingerszegény lágermentalitást gyártunk több tízezres nagyságrendben. Érdemes talán itt szólni róla – s ennyire élesen –, hiszen manapság isszuk a levét. Ezekben az években tárják fel a bulldózerek a viskók, sufnik, toldalékok maradványait, a nyomorúságos évtizedek szülte sajátos mikrovilágok beltenyészetét, a decentralizálás kampányszerű elindítása azonban vidéki városainkban torzult lokálpatriotizmust szül: már mindennek pusztulnia kell, ami földszintes, ami a múltra emlékeztet. Építészeti egységbe szerveződött városközpontok esnek áldozatul, több száz éve álló falakat váltanak fel száz évre sem garantált „élettartamú” panelek, s bizony ritka még az olyan átgondolt, építészeti egységbe rendezett városújító szándék, mint éppen Salgótarjában. Gerelyes első, nagyobb nyilvánosság számára megjelent írása tehát őt magát igazolja, országosan ugyanakkor bátorítást ad egy kétes kimenetelű, értékpusztító kampányhoz. (Nem mintha egy ellenkező előjelű írás megmenhett volna egyetlen értékes régi épületet is akkoriban.) Gerelyes egy későbbi írásában már – és ismét a lebontott s lebontásra ítélt házak ürügyén – felfedezi, hogy az építészszándék nem járhat együtt a válogatás nélküli rombolással, de a hatvanas évek legelején ez még nem aktuális felismerés.

Nem csoda, ha már a tarjáni cikk és a *Kilenc perc* megjelenése után néhány hónappal jelentkezik nála a *Magvető Kiadó*, s induló új sorozata, az *Új Termés* számára novelláskötetet kér Gerelyes Endrétől.

Később, a hetvenes évek prózai, költői indulásaira figyelve, azt is hozzá kell tennem, hogy ezekben az években egyetlen feltűnést keltő, visszhangos megjelenés nagyobb példányszámú országos irodalmi lapban elegendő volt ahhoz, hogy a fiatal író neve „zászlóra kerüljön”. A *Kilenc perc* megjelenése Gerelyes számára már betörést jelentett az irodalomba. Manapság gyakran csak a második vagy harmadik önálló kötetnél dönti el (ha egyáltalán eldönti) a kritika és az irodalmi közvélemény végérvényesen: író-e vagy nem az, akinek neve a borító-lapon áll. Mindkét gyakorlatnak megvannak a maga előnyei és buktatói: amaz nagyobb terhet, felelősséget rak az indulóra, emez kedvez a kontraszelekciónak, és az igazi értékek elkallódásának egyaránt, más esetekben elkényelmesíti a valóban tehetséges fiatal, könnyen beolvasztja az eladható középszerűbe.

Gerelyes Endrét annak idején ennek a bizonyos első esetnek tipikus képviselőjeként emlegették: egyszerre csak jelen volt, beszéltek róla, volt aki tőle várta a magyar próza megújítását, mások az irodalompolitika kreatúráját vélték felismerni benne. Szubjektív véleményem szerint Gerelyes méltó és alkalmas egyéniség és tehetség volt ahhoz, hogy megfeleljen az előlegezett bizalomnak. Történelmi pillanatban lépett fel, egy új nemzedék küzdeni tudását és akarását hirdette, önálló felelősségét követelte az „adassék meg nekünk a tiszta lap” még körvonalazatlan programjával. Bármilyen vízváltások (1945, 1956) nevelték is, és tanították látni, meglátni hosszmeteszében is azt a társadalmi közeget, amelyben élt, mindenképpen *korán* volt még. Közben néhány gondolatával tíz-tizenöt évvel megelőzte azok felvetésének *aktualitását*, valójában lassan, vívódva érlelődő alkat volt, s a sürgető elvárások arra kényszerítették, hogy a korántsem mindig jóindulatú kritika és az olvasóközönség szemé láttára vívja meg körüljárható egyéniséggé formálódásának csatáit. (A gyakorlatban ez például azt jelenthette, hogy fejbe lehetett csapni saját, korábbi féligazságaival, holott már jócskán túljutott rajtuk. Ezt tettem én is az imént, amikor a tarjáni falak lerombolása felett érzett örömet olvastam rá, mondván, hogy országos viszonylatban nem volt ennyire felhőtlen ez az öröm. Csak el kellett volna hagynom azt az utalást, hogy később korrigálta akkori nézeteit, s máris számon kérhetem rajta a panelprogram túlkapasait.) Élharcossá kiáltották ki abban az irodalmi dzsungelháborúban, amelyet felfokozott napi politikai elvárások is terheltek, s amelyet – mint láttuk – nem ismert, s amelyhez alkatilag sem volt hajlama igazodni. De korán volt már csak azért is, mert amikor a *Magvető Kiadó* kötetet kért (1) tőle, kiderült, hogy mindössze a *Kilenc perc* egyetlen kész, érett írása, a fiókban csak vázlatok, jegyzetek hevernek.

Gerelyes *Változnak az idők* című visszaemlékezés-töredékében ezek a hónapok egy fiatal, ugratásra, derűre mindig kész általános iskolai magyartanár arcát mutatják, aki minden nyáron lelkesedéssel készül az úttörőtáborba, hiszen a cserkészmozgalom politikai töltésével együtt lehanyaglott mindaz a kamasz romantika és erőpróba is, ami a cserkészéletet jellemezte: tábortüzek, csomókötés, ügyességi próbák, mondjuk így: előkészítés a férfias lésre, a *küzdelemre*. Gerelyes felfedeztette ezt a világot növendékeivel, ideálja az a tanár volt, aki nem nevel és fegyelmel, hanem tudást *közvetít* és ismereteket *ad*, hiszen nem a maga hatodikos vagy hetedikos létében látta ezeket a lurkókat, hanem abban a felelős folyamatban, amit az emberré (felnőtté) válás jelent, s amelyben most éppen hatodikosok vagy hetedikesek a leendő férfiak.

Viszont elkapta tőlük a mumszot.

„Olyan lett az arcom, mint a rajzfilmek iszonyú matrónáié, és hat hétig tájára sem mehettem annak az iskolának, és azoknak a srácoknak, akiktől valószi-

nüleg kaptam ezt az ostoba betegséget. Amikor Editke hazajött, képtelen volt elűtkolni a szánalmat és szeretetet, amelyet azonban brutálisan letaposott a nevetetnékje. Ekkor írtam meg – nem a mumsz, hanem a kényszerpibenő és a mérég miatt is, és sarkallva attól a tényről, hogy bennem voltak már azok a történetek – az első novelláskötetemet.”

1961-ben megjelenik a *Kövek között*. Nyolc novellát tartalmaz.

A tizenöt évre bezárt ország kapui is megnyílnak lassanként: néhány szocialista országba már lehet turistaként utazni, egyénileg. Gerelyesék átkelnek a határon Csehszlovákiába, de néhány nap múlva már vissza is fordulnak, mert találkoztak a nagy szerelemmel, az összerakható, műanyag bevonatú kajakkal, s nem tudtak ellenállni a kísértésnek. A maradék koronákból viszont egy ebédre is alig telt már: irány haza! (Az első nagy dunai útból született a *Mitől fél az ember?* című novellisztikus útirajz.)

1963-ban, már két évvel az első után a könyvesboltokba kerül (4000 példányban) második kötete, a *Töprengés az éjszakáról*. Elfogy napok alatt, ám a kritikusok fanyalgása egyre nyilvánvalóbb. A kifogások sem igazán valódiak: a leggyakoribbnak az tetszik ugyanis, hogy beválogatott kötetébe néhány esszét, riportot. Erről a súlyos felelőtlenségről az akkori fiatal írók még vitát is rendeznek az írószövetség klubjában ennek a „műfajilag egyenetlen” kötetnek az ürügyén. Gerelyes szenvedélyesen érvel: az írás igazát érzi fontosnak, nem a műfajét. (S mintha nem venné észre, hogy valójában nem is erről van ott szó.) Érdeemes előkeresni – s mai szemmel újraolvasni – első köteteinnek kritikáit.

„A felszabadulás óta egynéhány generáció elindult már a bányák és gyárak vidékéről, a földekről, hogy belytálljon a »közönséges nagyvárosaiban«; értelmiséggé, mégpedig szülőanyjához, a néphez elszakíthatatlanul ragaszkodó értelmiséggé váljon, hogy egy számára egészen új közegben megálljon a saját lábán és gyökeret verjen. Nebéz ez a küzdelem? Rendkívül nebéz. (...) Helyt kell állni és csak győzni szabad. Ennek a kemény küzdelemnek a tudata munkál Gerelyes történeteiben, ez a szigorú törvény érzik figuráinak viszonyaiban, ez Gerelyes legfőbb mondanivalója. A megbátrálás, a harc feladása szégyenének elviselhetetlen, embertelen állapotától való irtózás lendíti kezdetben, majd a helytállás és küzdelem tudás erkölcsöse szilárdulása erősíti böseit új és új küzdelemre. (...) A szocializmus etikája ez, a tudatosan dúr bangszerelésű prózában elbűjtött, de abból újra és újra felcsendülő dallam, amely át-meg átszővi Gerelyes elbeszéléseit anélkül, hogy hivalkodva kiabálna jelzőjéről. (...) Azt is tudja, hogy a küzdőnek biztos bázisa van: a tartalmas, szilárd osztálybűség, eltökéltség nép ügye mellett, a népi érdekek szolgálatában.” Illés László írja mindezt a *Népszabadság* 1961. december 28-i számában az elsőkötetes Gerelyesről. Ez hát a valóságnak az az öntőformája, amely az ő számára jelöltetett ki, valóban jellemző paraméterek alapján. Szigorú politikai elvárások is kihallatszanak ugyanakkor ebből a szövegből, a lendő írónak címzett elvárások – ne feledjük: nyolc első novella alapján. Gerelyes a nógrádi szénmedencében készített sociográfiája után a vakok közé, majd a hullaházi boncasztalhoz indul riportútra. Így lesz „morbid”, „extrém”, ezért is húzódnak vissza zavartan az addig őt támogatók közül is sokan; Gerelyes mintha nem a bekódolt program szerint „fejlődne”. (A zsákutcákat is be kell járnia valakinek”, mondta később ugyanerről a problémáról Császár István.) Egyáltalán: mi az, hogy „töprengés”? kérdezték kimondatlanul is. Töprenghet-e a szocializmust építő ember? Igen, a töprengés káros, meddő, polgári dolog volt még, főleg kötetcímként és éppen Gerelyestől.

„Az ötletes sportnovellára a filmgyári szakemberek is felfigyeltek és nemso-

kára nagy sikerű film született belőle. Így történt aztán, hogy Gerelyes Endre ismertségben már a kezdet kezdetén leköröztes folyóiratokban publikáló fiatal pályatársait. Kérdéses volt, persze, hogy későbbi írásai igazolják-e a gyors író-avatást. Novelláskötete nem szenzáció, de nem is okoz csalódást. (...) Hősei közül sokan alig élnek, csak neveik van, vázlatos figurák, eléggé szürkén egyformán beszélnek s az író tételes igazságait egy kicsit sablonosan illusztrálják” – lelkesedik a néhány évvel idősebb pályatárs, Papp László a Magyar Ifjúság 1961. október 7-i számában.

„A Kilenc perc – Gerelyes Endre műve – sajátos művészi kontraszttal jeleníti meg, hogy a kollektivitás, az egymásért való felelősségtudat még azokat is mennyire áthatja, akiktől ezt a legkevésbé várnánk: az egymással viaskodó ökölvívó-versenyzőket” – véli Fenyő István a Népszabadság 1962. június 1-i számában.

Gerelyes védekezik: „A műfaj kevertségét jogosnak érzem, hiszen – szerintem – nem egy műfajt, hanem saját magát próbálja kifejezni az, aki író, illetve az akar lenni.” A védekezés nem valami eredeti, de igaz. Ez esetben sokszorosan is. Gerelyes nem egyszerűen kifejezni akarja magát – novellában, riportban –, hanem legyőzni, meghaladni, újjágyúrni. Gerelyes önmagával birkózik. A benne lappangó démonnal. Gerelyes „intelligens vadember” – látja meg Faragó Vilmos az Élet és Irodalom egyik 1964-es számában, (s ezzel gyarapítja a tudati kettősség jelzős szerkezetek sorát is: becsületcsirkefogó, hittérítő kannibál, intelligens vadember...).

„Fiatal írók közötti vita résztvevője lehettem Gerelyes Endre második kötetéről. Kollégái arról beszéltek: érdemes volt-e összegyűjteni a folyóiratokból ismert írásokat? Védtek és támadták a könyvet, érvek záporoztak, hevesen csatáztak az ellentétes vélemények. A kritikus is azzal kezdi, hogy a dicséretesen szókimondó polémia egyik kulcskérdéséhez fűzi megjegyzéseit. A többiek által kifogásolt vegyesműfajiság egyáltalán nem ok a fanyalgásra, s csupán a nagyon is kérdéses műfajhierarchia maradi tisztelőit bökkenti meg (...) A Töprengés az éjszakáról írásai, egyetlen emlékidéző önéletrajz-mozaik kivételével, százszázalékosan foglalkoztató erkölcsi kérdésekre keresnek választ. Mire kötelez a meggyőződés? Szabad-e kényelmességből, pillanatnyi gyengeségből megtagadni az emberség parancsát? Hogyan lehet menteni a bűn és tisztesség kettős vonzásában vergődő fiatal lelkeket? Milyen téveszmék, babonák, ránk kövesedett előítéletek foglyai vagyunk? Mit tehet az új társadalom kedvező feltételei között élő ember múltba búzó gondolatainak, atavisztikus indulatainak és félelmeinek felszámolására? Elárulhatja-e valaki büntetlenül az élete értelmét jelentő hivatást?” – védi meg Tornai József az Új Írásban.

Pezseg Gerelyes körül a víz, így vagy úgy, de foglalkozni kell vele, megkerülni nem lehet. Ez az a korszak, amelyről a Palócföldben Kojnok Nándor így ír majd: „A sikerek és a dicsőség éveiben hányan körülölelték erejétől bővölni, hogy aztán sunyin sajnálkozzanak önmagukat mentve. Az ő harcát és sorát nem lehet a józan okosság bölcsességével mérni, magyarázni. Tragikus életének egyetlen alakító ereje a szigorú szeretet lehetett volna talán. De soha senkitől sem kapta meg.”

A Gerelyes Endre novellapályázat értékelése

A pályázatoknak a magyar irodalomban régi, komoly, s szép eredményeket hozó hagyományai vannak. Ezeknek a pályázatoknak mindig is az értékek felkutatása, az új tehetségek felfedezése volt a céljuk. Az irodalomtörténet számos pályázat sikeréről tud, a magyar irodalom nem egy tehetsége, olykor később az üstökös fényével ragyogó tehetsége is irodalmi pályázaton tűnt fel. Anélkül, hogy félreérthető párhuzamot vonnék az irodalomtörténet által számon tartott, s nevezetes pályázatok és az eredményében most hirdetendő Gerelyes Endre író emlékére kiírt novellapályázat között, az alapelképzelés, a szándék, s az óhaj feltétlenül közösséget mutat. Minden, tisztességes céllal, az irodalomért, az új művekért, s a friss tehetségekért kiírt pályázat reménye közös, így ennek a pályázatnak is legfőbb reménye az volt, hogy a már pályán lévő írók, s az újak, a jelöltek, a szárnyukat bontogató tehetségek legjobb formájukban alkotva versengjenek. A műveikkel. S mivel a pályázat jelíges volt, itt kizárólag a művek közötti minőségi különbség dönthetett. A tehetség ereje, a felfogás, az esztétikum, a valóság látása dönthetett, vagyis ami mércéje minden írásmű elbírálásának.

A gyakorlat szerint általában kétféle irodalmi pályázatot szoktak kiírni. Az egyik az úgynevezett meghívásos pályázat, amelyen a pályázatot meghirdető szerv – vagy szervek –, saját megfontolásuk szerint tíz-húsz, harmincötven olyan pályán lévő íróat hívnak meg, akiktől leginkább remélik a pályázat sikerét. Vagyis minél több remekművet. Az ilyen meghívásos irodalmi pályázatra jelenleg is van példa, többek között a Magyar Írók Szövetsége és a Honvédelmi Minisztérium hagyományos, immár húsz éve jó színvonalat hozó pályázata, de megemlíthetem a Központi Sajtószolgálat ugyancsak évente kiírt novella-, illetve tárcapályázatát.

A kiváló volt pályatársunk emlékére kiírt novellapályázat a másik kategóriába tartozik. Nevezhetjük nyugodtan nyílt pályázatnak, hiszen az: mindenki előtt nyitva volt a siker kapuja. A felhívás az országban sok helyütt megjelent, irodalmi folyóiratokban, hetilapokban épp úgy, mint tudomásom szerint a megyei sajtóban is. Tehát a Gerelyes Endre, volt pályatársunk emlékére meghirdetett novellapályázat megkapta az ország nyilvánosságát, s a pályázatot kiíró intézmények csakúgy, mint a hattagú zsűri, egyformán reménnyel és érdeklődéssel várta a már beérkezett pályatársak műveit és az új tehetségeket, a ma még ismeretlenek pályaműveit, hogy épp ez a pályázat lehessen az a méltó fórum, amely őket az olvasói nyilvánosságnak bemutatja.

Természetesen az ilyen nyílt pályázatnak kockázata is van. A magam részéről kockázatnak nevezem a kéziratoknak azon tömegét, amely az ilyen pályázatokat jellemzi. Túlnyomó többségben az olyan kéziratok beérkezését, amelyek a jószándékon kívül egyéb értéket nem tartalmaznak. Ez a kockázat azonban mindig a zsűrié. A zsűri küzd meg az anyaggal, a zsűri tiszte

és felelőssége, hogy a beérkezett írásokat mérlegre tegye, megmérje, és ítélkezzen a díjak felől is.

Nem csekély felelősséget jelent ez. A Gerelyes-novellapályázatra körülbelül négyszáz kézirat érkezett. Nem kevés ez. Nyilván nem ennyi hivatásos író pályázott, hanem a kéziratok zöme, tömege írogató szerzőktől érkezett, akik talán épp ettől a pályázattól, ettől a zsűritől várták, hogy álmokat kergető reményeik beteljesednek. Ezeknek a szerzőknek természetesen nem termelt babér ezen a pályázaton sem. Mindazonáltal szeretném felhívni a figyelmet, hogy ezeket a szerzőket is köszönet illeti, hiszen nemcsak a hírnév utáni vágyakozás ragadtatott velük tollat, nemcsak a hírnév utáni sóvárgás ültette őket az íróasztalhoz, hanem az irodalom szeretete, mondhatjuk, hogy a varázsa, az ábrázolás nemes indulata és kalandja. Hogy kedvükre kutathassanak az emberi magatartás, az emberi lélek rejtelmeiben, hogy feltárjanak egy sajátos szeletet az életből, hogy belepillantsanak a valóság kútjába, felszínre hozva azokat az elemeket, amelyeknek csak ők, vagy saját életük, tapasztalataik alapján leginkább ők lehetnek a legjobb ismerői. Csakhogy az irodalom, a művészet nem csupán a megélt valóságon, a tapasztalatokon múlik, nem csupán eköré épül, hanem arra az esztétikára, amit az író a valósághoz önmaga tehetségéből hozzáadni képes. Az előbb említett pályamunkák esztétikájára nem érdemes szót vesztegetni, de azt illedőnek tartottam megemlíteni, hogy a pályaművek túlnyomó többsége olyan szerzőket takar, akik nemes szándékaikért, a fáradozásért, az irodalom szeretetéért és ápolásáért, ha többet nem is, de e néhány szót megérdemelték.

Ugyancsak illőnek, sőt kötelességemnek tartom, hogy a zsűri nevében is, néhány szóban beszámoljak a pályamunkákról, általában. Mit sugalltak? Mit mutattak fel ezek a pályázatok az emberi életről, a valóságról. Milyen szemléletet sugároztak. Túlnyomó részben, talán azt se túlzás mondani, hogy kivétel nélkül hűek voltak a pályázók ahhoz az írói szellemhez, amit Gerelyes Endre képviselt a magyar irodalomban. Sajátos, egyéni képviselő volt ez, amit mindig áthatott a valóság iránti finom érzékenység, a valóság feltárásának őszinte, s elkötelezett igénye. A pályamunkák, elmondhatom itt, hogy sokféle módon, sokféle megközelítéssel, de a magunk világról szóltak. Ennek a nemzetnek, ennek a társadalomnak a gondjairól. S ha egy kissé, nem is nagyon, talán csak egy-két árnyalattal kibővítem az elkötelezettség fogalmát, a pályaművek megfelelték ennek a mostanában nagyon is időszzerű elvárásnak. Jó érzéssel mondhatom, hogy az írások túlnyomó többségét áthatotta az emberi, etikai felelősség az élet és a világ dolgai iránt. A zsűri ugyan ezt nem méltányolhatta, de egy ilyen nagytömegű kéziratot eredményező és ennyi szerzőt megmozgató pályázat eredményessége szempontjából talán ez a körülmény sem közömbös.

A zsűri természetesen elfogulatlan volt, nem is lehetett más, mivel a szerzők valódi nevét tartalmazó borítékokat csak akkor bontottuk fel, amikor a végső sorrend kialakult. A zsűri nevében mondhatom, hogy az értékelés és a döntés demokratikus körülmények és feltételek között történt. Nem kaphatott díjat vagy jutalmat egyetlen olyan pályamű sem, amely mellett a zsűri tagjainak legalább a kétharmada ne szavazott volna. Mint ahogy nyugodt lelkiismerettel mondhatom: nem maradt ki olyan pályamű a díjazottak közül, amelyet különben a zsűri valamely tagja díjazásra javasolt volna. Tiszta lelkiismerettel ítélkeztünk. Ítéleteinkben hiszünk, noha nem lehetünk biztosak, de tisztességünk tudatában hoztuk meg a döntést. Vezér-

elvünk az értéktisztelet volt. Nem az ízlés, a saját ízlésünk vezetett bennünket, hanem a minőség tisztelete és szolgálata. A kéziratokkal szemben támasztott alapvető esztétikai igény. Az eredmény kihirdetése nem az én tisztém, annyit azonban előre hadd mondjak el, hogy kiugró írói teljesítménnyel most nem találkoztunk. Így aztán az első díjra nem is javasoltunk pályaművet. Ellenben azt nyugodt lelkiismerettel mondhatjuk, hogy a díjazott pályázatok szerzőin túl számos tehetségesnek látszó, figyelmet érdemlő írással találkoztunk, amelyek szerzőit a *Palócföld* szerkesztőinek a figyelmébe ajánlottunk. Olyan, még többé-kevésbé kiforratlan, a próbálkozáson azonban már túljutott teljesítmények ezek, amelyek reményt kelthetnek, vagy keltenek, de nem biztos sikert. A zsüri nevében is mondhatom, hogy jó érzéssel és felelősséggel válogattuk ki azokat a pályaműveket, amelyek díjat vagy jutalmat ugyan nem kaptak, de írójuk gondolkodásában, ábrázoló képességében valamiféle tehetség mutatkozik. Azzal a felelősséggel tettük ezt, azzal a jóvátehetetlen veszélyét is megfontolva, hogy senkit se szabad kitenni a hiú ábrándok ragyogásának, hogy aztán épp a valóság, a szerkesztés reális megmérése taszítsa le őket a megalapozatlan remények csúcáról. A kockázat nagy, de amit vállaltunk, annak a fedezetét a kérdéses pályaművek adják. Kínos gonddal és tiszta lelkiismerettel vigyáztunk, hogy senkit ne tüntessünk fel, egyetlen írást sem az értékén túl. De arra is vigyáztunk, hiszen az is egy ilyen pályázat zsűrijének a felelőssége, hogy egyetlen valósnak látszó tehetséget, egyetlen biztató írást se engedjen át azon a képzeletbeli rostán, amely arra is szolgál – a díjazások mellett –, hogy fölfedezze és felkarolja a tehetségeket. A zsűri ennek a nem minden tekintetben hálás írói és emberi tartásában, a minőség iránti igényességében egy pillanatilag se megígó feladatnak, munkának igyekezett megfelelni.

A díjak odaítélése megtörtént. A kéziratok ismeretében, azok általános megítélése alapján úgy vélhetjük, hogy a Gerelyes Endre emlékére kiírt novellapályázat gazdái, a pályázatot kiíró intézmények jó ügy, jó cél érdekében teremtették meg az anyagi feltételeket, s ha látványos, kiugró teljesítmény nem is született, a díjakat nyugodt lelkiismerettel íteltük oda.